

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

(повне найменування закладу вищої освіти)

Факультет психології та соціальної роботи

(повне найменування факультету)

Кафедра практичної та клінічної психології

(повна назва кафедри)

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

«Сімейне виховання і проблеми деформації особистості дошкільника»

(тема кваліфікаційної роботи українською мовою)

«Family education and problems of deformation of the special needs of preschoolers»

(тема кваліфікаційної роботи англійською мовою)

Виконала: здобувачка заочної форми навчання спеціальності 053 Психологія

(код, назва спеціальності)

Освітня програма Психологія

Лихолат Олександра Сергіївна

(прізвище, ім'я, по-батькові здобувача)

Керівник к. психол. н., доцент, Данілова О.С.

(науковий ступінь, вчене звання) (прізвище, ініціали)

(підпис)

Рецензент к. психол. н., доцент, Артюхіна Н.В.

(науковий ступінь, вчене звання) (прізвище, ініціали)

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ ____ від ____ . ____ . 2024 ____ р.

Завідувач(ка) кафедри:

(підпис)

Псядло Едуард

(прізвище, ім'я)

Захищено на засіданні ЕК № _____

протокол № __ від ____ . ____ . 2024 ____ р.

Оцінка _____ / _____ / _____

(за національною шкалою/шкалою ECTS/ бали)

Голова ЕК

(підпис)

(прізвище, ім'я)

Одеса 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ, ПРОБЛЕМИ ДЕФОРМАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ДОШКІЛЬНИКА В КОНТЕКСТІ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ	6
1.1. Особливості сімейного виховання та його теоретико-методологічні zasadi.....	6
1.2. Методи сімейного виховання та специфіка їх застосування.....	12
1.3. Проблеми розвитку особистості дитини дошкільного віку, деформація особистості, аналіз досліджень взаємозв'язку стилю сімейного виховання та агресивності дітей дошкільного віку.....	17
Висновки до 1 розділу	22
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СТИЛЮ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ З ПРОЯВАМИ АГРЕСИВНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ТА РОЗРОБКА ПРОГРАМИ КОРЕКЦІЇ	25
2.1. Дослідження взаємозв'язку стилю сімейного виховання з проявами агресивності у дітей старшого дошкільного віку, методи, обґрунтування вибірki.....	25
2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження	33
2.3. Програма з корекції прояву агресивності у дітей старшого дошкільного віку	46
Висновки до 2 розділу	53
ВИСНОВКИ.....	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	58
ДОДАТКИ.....	63

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сімейне виховання відіграє провідну роль у формуванні особистості дитини дошкільного віку. Порушення в сімейному вихованні можуть призводити до деформації особистості дошкільника, що негативно впливає на його подальший розвиток і соціалізацію. Тому дослідження проблем деформації особистості дошкільника під впливом сімейного виховання є актуальним.

Вчені зазначають, що посилення психологічної напруги, збільшення кількості стресових ситуацій у житті дорослих деструктивно впливає на зміст і характер сімейного виховання дітей молодшого шкільного віку. Тому збільшується кількість дітей із відхиленнями в поведінці, з порушеннями в регуляції емоційних станів, які можуть суттєво визначати траєкторію психічного й особистісного розвитку дитини.

Сучасні науковці (Г. Абрамова, К. Лебединська), досліджуючи особливості порушень поведінки дошкільників та молодших школярів, наголошують, що передумови виникнення девіацій виникають саме у дошкільному віці. Т. Колесіна, Н. Пихтіна розглядають негативні прояви у поведінці дітей, як різновид поведінкового відхилення, початковий етап у формуванні стійких девіацій; визначають їх як нестійке, ситуативне поведінкове відхилення, що виникає у дітей переважно у дошкільному та молодшому шкільному віці внаслідок дії несприятливих умов їх життєдіяльності та виховання.

Мета дослідження. Метою дослідження є теоретично та емпірично дослідити взаємозв'язок стилю сімейного виховання з проявами агресивності у дітей старшого дошкільного віку.

Завдання дослідження:

- 1) Проаналізувати теоретико-методологічні основи сімейного виховання, проблеми деформації особистості дошкільника в контексті сімейного виховання.

- 2) Провести емпіричне дослідження взаємозв'язку стилю сімейного виховання з проявами агресивності у дітей старшого дошкільного віку та розробка програми корекції.

Об'єкт дослідження. Прояви агресивності у дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження. Взаємозв'язок стилю сімейного виховання з проявами агресивності у дітей старшого дошкільного віку

Методики дослідження: аналітико-синтетичний метод (для опрацювання наукових джерел вітчизняних та зарубіжних авторів, узагальнення отриманих даних), емпіричні: вивчення самооцінки особистості дошкільника та виявлення бачення себе дитиною в сім'ї методика «Моя сім'я»; Методика "Тест руки" (Е. Вагнер, Б. Брайклін); Опитувальник сильних сторін і труднощів (SDQ); методика «Стилі виховання» (Д. Баумрінд).

Організація і база проведення емпіричної роботи. Дослідження проводилось анонімно на випадковій групі осіб (тестування проходили всі бажаючі) в електронній формі. У дослідженні взяло участь батькі дітей віком від 3 до 6 років.

Практичне значення дослідження. Отримані результати можуть бути використані педагогами та батьками для глибшого розуміння досліджуваної вікової групи, розробки практичних рекомендацій для батьків та більш коректної педагогічної роботи з дітьми молодшого шкільного віку.

Апробація роботи. Результати дослідження були представлені на 80-ій звітній студентській науковій конференції Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (присвяченій 159 річниці університету) 23-25 квітня 2024 року. У підсекції “практична та клінічна психологія” 24.04.24 надруковано тези на тему «Сімейне виховання і проблеми деформації особистості дошкільника».

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків і списку використаних джерел. Список використаних джерел налічує 40 позицій. У тексті роботи використано 4 таблиці. Основна

частина дипломної роботи представлена на 56 сторінках. Загальний обсяг дипломної роботи – 101 сторінка.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ, ПРОБЛЕМИ ДЕФОРМАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ДОШКІЛЬНИКА В КОНТЕКСТІ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ

1.1. Особливості сімейного виховання та його теоретико-методологічні засади

Сімейне виховання є ключовим елементом формування особистості дитини, що включає в себе не лише передачу знань та навичок, але й розвиток емоційного інтелекту, соціальних навичок та моральних цінностей. Теоретико-методологічні засади сімейного виховання базуються на розумінні дитячого розвитку, психологічних процесах, соціальних взаємовідносинах та культурних нормах. Вони включають в себе використання різноманітних методів виховання, які спрямовані на формування свідомості, досвіду поведінки, стимулювання діяльності і поведінки, а також самовиховання як найвищої форми виховання.

Сімейне виховання - це процес цілеспрямованого впливу батьків на дитину з метою формування у неї певних якостей, навичок та поглядів. Ось кілька визначень сімейного виховання від різних авторів:

«Сімейне виховання - це процес систематичного і цілеспрямованого впливу батьків на дітей з метою підготовки їх до життя, формування у них певних якостей і рис характеру» [37, с. 15].

«Сімейне виховання – це система виховання та освіти, що складається в умовах конкретної сім'ї силами батьків і родичів» [28, с. 372].

За словником С. Гончаренка, сімейне виховання – одна з форм виховання дітей, що поєднує цілеспрямовані педагогічні дії батьків з повсякденним впливом сімейного побуту. Основоположне завдання, на яке вказує педагог, це підготовка до життя в існуючих соціальних умовах, набуття ними знань, умінь і навичок, необхідних для нормального

формування особистості в умовах родини. А завдання батьків – допомагати дітям виробити твердий характер, розумно розширюючи права й самостійність, підвищуючи їхню роль у житті домашньому і шкільному, в обранні майбутньої професії тощо [18,с. 306]

Науковець В.Постовий переконливо доводить, що виховання дітей у сім'ї акумулює в собі систему цілеспрямованого і планомірного формування світогляду, переконань і почуттів, волі й характеру, потреб і здібностей, адаптації її в соціальному середовищі, світоглядних ознаках, поведінці, повсякденній діяльності, стосунках особистості з мікро і макросередовищем [19; 10].

Як бачимо, різні автори підкреслюють такі ключові аспекти сімейного виховання, як цілеспрямований вплив батьків, формування особистості дитини, її якостей та поглядів, підготовка до самостійного життя.

Теоретико-методологічні засади сімейного виховання ґрунтуються на низці ключових принципів і підходів:

Системний підхід розглядає сім'ю як цілісну систему, де всі елементи (батьки, діти, взаємини між ними) взаємопов'язані та взаємо впливають один на одного. Системний підхід до аналізу сім'ї як цілісної системи, де кожен елемент (батьки, діти, взаємини між ними) знаходиться в тісному взаємозв'язку і взаємовпливі, є фундаментальним для розуміння динаміки сімейних відносин. Цей підхід наголошує на тому, що сім'я не є просто сукупністю окремих індивідів, а складною, взаємопов'язаною системою, де зміна одного елемента може вплинути на всю систему в цілому [12].

Відомий американський психолог Сальвадор Мінучін, один з основоположників сімейної терапії, розробив концепцію структурної сімейної терапії, де він вважав, що здоров'я сім'ї залежить від її структури, а саме від меж, які розділяють різні підсистеми в сім'ї (наприклад, батьківську і дитячу) та регулюють взаємодії між ними [5]. За Мінучіним, надмірно жорсткі або надто слабкі межі можуть призвести до функціональних порушень у сім'ї, таких як залежність або відокремлення.

Інший важливий вклад у розуміння сім'ї як системи зробив Мюррей Боуен, який запропонував теорію сімейних систем. Боуен акцентував увагу на міжпоколінній передачі емоційних патернів та на тому, як сімейні відносини формують емоційну функціональність особи [1]. Він вважав, що емоційне віддалення та зливання в сім'ї можуть призвести до різних психологічних проблем у членів сім'ї.

Ці два підходи підкреслюють важливість розгляду сім'ї як системи, де всі елементи взаємопов'язані та взаємно впливають один на одного. Це означає, що в терапії або консультації з питань сімейних відносин необхідно звертати увагу не тільки на індивідуальні проблеми членів сім'ї, але й на структуру сімейних взаємин, межі між підсистемами та емоційні патерни, які передаються з покоління в покоління.

Особистісно-орієнтований підхід наголошує на врахуванні індивідуальних особливостей, потреб і інтересів кожного члена сім'ї у вихованні. Сучасне розуміння виховання в сім'ї значною мірою еволюціонувало під впливом особистісно-орієнтованого підходу, який наголошує на врахуванні унікальних особливостей, потреб і інтересів кожного члена сім'ї. Цей підхід відходить від уніфікованих методів виховання, визнаючи, що кожен індивід є унікальною особистістю зі своїми талантами, прагненнями та викликами. Мета особистісно-орієнтованого виховання полягає в допомозі дітям розвинути свій потенціал, сформуванню позитивну самооцінку та стати самодостатніми членами суспільства [22].

Концепція особистісно-орієнтованого виховання тісно пов'язана з роботою видатних психологів і педагогів. Одним з піонерів у цій галузі є американський психолог Абрахам Маслоу, відомий своєю ієрархією потреб. Маслоу стверджував, що задоволення базових фізіологічних і безпекових потреб є передумовою для досягнення вищих рівнів потреб, таких як потреба в любові та належності, повазі та самореалізації. Згідно з його теорією, виховання повинно бути спрямоване на допомогу дітям у задоволенні цих потреб і створенні умов для їхнього особистісного зростання. Американська

психологиня Керолін Адлер також відіграла важливу роль у розвитку особистісно-орієнтованого підходу. Вона підкреслювала значення емоційного інтелекту у вихованні, стверджуючи, що емоційна компетентність є ключем до успішної взаємодії та адаптації до навколишнього світу. Адлер розробила методи виховання, які зосереджені на розвитку емоційного інтелекту дітей, включаючи самосвідомість, емпатію та вміння регулювати свої емоції [14].

Гуманістичний підхід базується на повазі до людської гідності, прав і свобод кожної дитини, створенні атмосфери любові, турботи й емоційної підтримки. Цей підхід підкреслює важливість створення люблячого, турботливого та емоційно підтримуючого середовища, яке сприяє здоровому розвитку та благополуччю дітей. Гуманістична парадигма виховання виходить за межі простої передачі знань і навичок, наголошуючи на формуванні позитивної самооцінки, розвитку емпатії та культивуванні внутрішньої мотивації до зростання [13].

Коріння гуманістичного підходу можна знайти в роботах видатних психологів і філософів, таких як Карл Роджерс, Абрахам Маслоу і Ерік Еріксон. Карл Роджерс, засновник гуманістичної психології, вважав, що кожна людина має внутрішній потенціал для особистісного зростання і самореалізації. Він підкреслював значення безумовної позитивної поваги, емпатії і автентичності у відносинах між людьми. Роджерс стверджував, що ці фактори створюють сприятливе середовище, в якому діти можуть досліджувати, вчитися і розвивати своє почуття власної гідності. Створення люблячого і підтримуючого середовища, розвиток позитивної самооцінки і заохочення внутрішньої мотивації лежать в основі гуманістичного підходу, сприяючи здоровому розвитку і благополуччю дітей [38].

Культурологічний підхід передбачає передачу дітям культурних цінностей, традицій, норм і зразків поведінки, характерних для певної сім'ї та суспільства. Цей підхід підкреслює, що сім'я відіграє ключову роль у соціалізації дітей та ознайомленні їх з культурною спадщиною своєї

спільноти. Культурологічний підхід виходить за межі простого навчання правилам і нормам, наголошуючи на глибокому розумінні та інтернаціоналізації культурних цінностей, що сприяє формуванню ідентичності та почуття приналежності. Культурологічний підхід до виховання в сім'ї визнає важливість передачі культурної спадщини дітям. Впливові соціологи та антропологи, такі як Еміль Дюркгейм, Маргарет Мід, підкреслювали роль сім'ї у соціалізації дітей та ознайомленні їх з культурними цінностями, традиціями та нормами. Передача культурних цінностей, традицій та норм допомагає дітям сформувати свою ідентичність, відчуття приналежності до спільноти та ефективно взаємодіяти з іншими членами суспільства [26].

Діяльнісний підхід наголошує на залученні дітей до різних видів діяльності (ігрової, навчальної, трудової) як засобу їхнього розвитку та виховання.

Принцип наступності та послідовності забезпечує узгодженість виховних впливів у сім'ї на різних вікових етапах розвитку дитини. Цей принцип підкреслює важливість створення безперервного та послідовного середовища виховання, що сприяє здоровому розвитку та благополуччю дітей. Наступність і послідовність забезпечують стабільність і передбачуваність, які є основою для формування почуття безпеки та позитивної самоідентифікації у дітей [15].

Концепція наступності та послідовності у вихованні ґрунтується на роботах видатних психологів і педагогів, які досліджували розвиток дитини та ефективні стратегії виховання. Один з піонерів у цій галузі, швейцарський психолог Жан Піаже, запропонував теорію когнітивного розвитку, яка описує послідовні стадії інтелектуального зростання. Піаже підкреслював, що кожна стадія розвитку будується на попередній, і що виховання повинно бути узгодженим з когнітивними можливостями дитини на кожному етапі. Наступність і послідовність у вихованні сприяють здоровому розвитку

дитини, формуючи почуття безпеки, самосвідомості та позитивної самоідентифікації [11].

Ці та інші теоретичні засади допомагають батькам зрозуміти природу сімейного виховання, його цілі, завдання й методи, а також забезпечити гармонійний розвиток дитини в сім'ї.

Сімейне виховання відіграє ключову роль у формуванні особистості дитини, і теоретико-методологічні засади, що лежать в його основі, мають важливе значення для забезпечення ефективного та гармонійного розвитку дітей. Розуміння цих засад допомагає батькам створити сприятливе середовище для зростання та виховання своїх дітей [32].

Системний, особистісно-орієнтований, гуманістичний, культурологічний, діяльнісний та принцип наступності та послідовності є фундаментальними аспектами сімейного виховання. Вони наголошують на цілісності сімейної системи, унікальності кожного члена сім'ї, важливості любові та поваги, передачі культурної спадщини, залученні дітей до різних видів діяльності та забезпеченні узгодженості виховних впливів на різних етапах розвитку дитини.

Впливові науковці, такі як Маслоу, Роджерс, Піаже, Виготський, Адлер та інші, збагатили наше розуміння цих теоретико-методологічних засад, надаючи практичні рекомендації та стратегії для ефективного сімейного виховання.

Невідповідне застосування вищезазначених засад сімейного виховання може призвести до різних негативних наслідків у поведінці та розвитку дитини, зокрема до деформації особистості та зростання агресивності.

Крім того, важливо визнати, що сімейне виховання є динамічним і постійно еволюціонує процесом, який вимагає адаптації та гнучкості з боку батьків. Батьки повинні бути відкритими до нових ідей, готовими вчитися та розвиватися разом зі своїми дітьми, створюючи міцний фундамент для їхнього майбутнього успіху та благополуччя [29].

У підсумку, теоретико-методологічні засади сімейного виховання надають батькам концептуальну основу для розуміння природи та цілей виховання, а також пропонують практичні стратегії для створення позитивного та стимулюючого середовища для зростання та розвитку їхніх дітей.

1.2. Методи сімейного виховання та специфіка їх застосування

Класифікація методів сімейного виховання варіюється в залежності від підходів різних науковців, які вивчають цю тему. Дослідження в галузі педагогіки, психології та соціології пропонують різні підходи до класифікації методів виховання, виходячи з характеристик взаємодії між батьками та дітьми, цілей виховання, а також засобів та методів, що застосовуються. Ось декілька прикладів класифікацій методів сімейного виховання за різними науковцями:

- 1) За Діаною Баумрінд, яка виділила три основних стилі виховання:
 - авторитарний стиль (вимогливість без емоційної відкритості). Цей стиль характеризується високими вимогами до дитини, але при цьому відсутністю емоційної відкритості. Батьки, які використовують цей стиль, часто не вміють ефективно виражати свої емоції і не надають достатньої підтримки та турботи дитині. Це може призвести до того, що дитина не розвиває емоційну інтелектуальну компетентність, що є важливою для її соціального та емоційного розвитку [4];
 - ліберальний (пермісивний) стиль (емоційна відкритість без вимогливості). Цей стиль характеризується високою емоційною відкритістю, але при цьому відсутністю вимог до дитини. Батьки, які використовують цей стиль, часто не встановлюють чітких правил і обмежень, що може призвести до того, що дитина не розвиває навички самоконтролю та саморегуляції;
 - авторитетний стиль (баланс між вимогливістю та емоційною відкритістю). Цей стиль є балансом між вимогливістю та емоційною

відкритістю. Батьки, які використовують цей стиль, встановлюють чіткі правила та обмеження, але при цьому надають достатню підтримку та турботу дитині. Це сприяє розвитку дитини, формуючи в ній почуття безпеки, самосвідомості та позитивної самоідентифікації [2].

Пізніше, у 1983 році, дослідники додали четвертий стиль – непричетне виховання. Непричетні батьки забезпечують дітей їжею та дахом над головою, але дають мало емоційної підтримки і не дотримуються стандартів поведінки.

Вплив цих стилів виховання на проблеми деформації особистості дошкільника може бути різним. Авторитарний стиль може призвести до розвитку у дитини страху, недовіри до інших людей та нездатності до саморегуляції. Ліберальний стиль може призвести до розвитку у дитини нестабільності, нездатності до самоконтролю та нездатності до саморегуляції. Авторитетний стиль сприяє розвитку дитини, формуючи в ній почуття безпеки, самосвідомості та позитивної самоідентифікації.

Вважається, що діти з авторитетних сімей добре вчаться і досягають успіхів у навчанні. Зазвичай вони емоційно здорові, винахідливі та соціально активні [16].

З іншого боку, діти з авторитарних сімей мають більшу ймовірність розвитку агресивної або неадекватної поведінки в майбутньому. Вони частіше страждають від тривоги, депресії або низької самооцінки.

У дітей, чиї батьки дотримуються поблажливого стилю виховання, менше ймовірність розвитку проблем з поведінкою. Вони також мають менше емоційних труднощів, ніж діти з авторитарних сімей. Але вони, як правило, мають більше проблем, ніж діти авторитетних батьків, і гірше навчаються в школі.

Найслабшими за всіма показниками є діти з незалучених сімей. Згідно з дослідженням, проведеним у 2001 році професором Лоуренсом Стейнбергом, більшість батьків неповнолітніх правопорушників дотримуються моделі виховання без участі [30].

Важливо, що незалежно від вибраного стилю виховання, батьки повинні забезпечувати дитині достатню підтримку, турботу та емоційну відкритість, щоб сприяти її здоровому розвитку та благополуччю.

2) За Урі Бронфенбреннером, який запропонував розглядати виховання як взаємодію в контексті різних систем:

- мікросистема (прямі взаємодії в сім'ї). Це найближчий рівень впливу, який включає безпосередні взаємодії в сім'ї, таких як взаємодія між батьками та дітьми, а також взаємодія між дітьми та їхніми вчителями в школі;

- мезосистема (взаємодії сім'ї зі школою, гуртками). Ця система описує взаємодії між мікросистемами, наприклад, взаємодія між батьками та вчителями, яка може мати безпосередній вплив на дитину;

- екзосистема (непрямий вплив соціального оточення на виховання). Ця система включає непрямий вплив зовнішнього середовища, такого як робоче місце батьків, на розвиток дитини. Ці впливи можуть бути важливими, але вони впливають на дитину опосередковано;

- макросистема (культурні норми та цінності, що впливають на виховання). Це найширший рівень впливу, який включає культурні норми та цінності, що впливають на виховання. Ці елементи культури визначають, як інші системи можуть бути виражені, і впливають на всі аспекти життя людини [3].

Позитивний психологічний клімат у сім'ї забезпечує формування позитивної довільності емоційної регуляції, моделі поведінки та адаптаційний процес у дітей молодшого шкільного віку. Негативні взаємини у сім'ї можуть спричиняти неадекватні прояви емоційних станів та негативно впливати на розвиток індивідуальних особливостей молодшого школяра [25, с.113].

3) За Василем Сухомлинським, який акцентував на значенні морального та емоційного аспектів у вихованні:

– виховання прикладом (моделювання поведінки). Цей метод включає в себе пряме вплив на дитину через власні дії, що допомагає дитині навчитися на прикладі. Це може бути особливо ефективним, коли батьки або опікуни демонструють позитивні цінності, навички та поведінку, які вони хочуть, щоб дитина розвивала;

– виховання словом (розговори, обговорення, пояснення). Цей метод використовує мову для передачі знань, цінностей та норм. Розговори, обговорення та пояснення можуть допомогти дитині розуміти важливість певних дій та їх наслідки, а також формувати власні цінності та переконання;

– виховання справою (спільна діяльність, допомога, виконання обов'язків). Цей метод включає в себе участь дитини в спільних діях, допомозі та виконанні обов'язків, що сприяє розвитку соціальних навичок, співчуття та відповідальності [24].

Вплив цих методів виховання на проблеми деформації особистості дошкільника може бути різним. Наприклад, виховання прикладом може сприяти формуванню позитивних цінностей та поведінки, але якщо не супроводжується відповідною емоційною підтримкою, може призвести до недостатнього розвитку емоційної інтелектуальної компетентності. Виховання словом може допомогти дитині розуміти важливість певних дій та їх наслідки, але якщо не супроводжується практичним досвідом, може призвести до абстрактного розуміння. Виховання справою сприяє розвитку соціальних навичок та співчуття, але якщо не супроводжується відповідною моральною підтримкою, може призвести до недостатнього розвитку моральної компетентності [35].

Застосування методів сімейного виховання в контексті дошкільного віку має свої особливості та специфіку, яка враховує унікальні характеристики розвитку дітей у цьому віці. Ось кілька аспектів, які варто враховувати:

– гра як метод виховання: дошкільний вік є періодом, коли гра відіграє центральну роль у розвитку дитини. Батьки можуть використовувати

гру як ефективний метод виховання, який сприяє когнітивному, соціальному та емоційному розвитку. Заохочуйте різні види ігор, такі як рольові, будівельні, уявні, які стимулюють уяву, творчість і соціальні навички.

– позитивне виховання: виховання, яке підкреслює заохочення позитивної поведінки та мінімізацію покарань, є особливо ефективним для дошкільників. Воно допомагає сформувати у дітей позитивну самооцінку та внутрішню мотивацію. Нагороджуйте добру поведінку похвалою, увагою та системою винагород, одночасно мінімізуючи покарання.

– метод моделювання: діти дошкільного віку є вправними імітаторами, тому метод моделювання є потужним інструментом виховання. Демонструйте бажану поведінку, цінності та емоції, які ви хочете передати дитині. Будьте зразком доброти, співчуття, терпіння та інших позитивних рис.

– метод заохочення та похвали: дошкільники реагують на заохочення та похвалу, яка зміцнює їхню позитивну поведінку. Використовуйте конкретні та щирі похвали, зосереджуючись на зусиллях і досягненнях дитини. Уникайте надмірної або несправедливої похвали, щоб не викликати почуття зарозумілості або залежності від зовнішнього схвалення.

– метод встановлення правил і меж: дошкільникам потрібні чіткі правила та межі, які надають їм відчуття безпеки та структури. Встановлюйте простих і зрозумілих правил, адаптованих до віку дитини. Пояснюйте наслідки порушення правил і застосовуйте послідовні дисциплінарні заходи, такі як тимчасове позбавлення привілеїв або «тайм-аут» [27].

Специфіка застосування методів сімейного виховання в контексті дошкільного віку має значний вплив на формування особистості дитини. Дошкільний вік є періодом інтенсивного розвитку дитини, коли закладаються основи особистості, формуються базові риси характеру, самооцінка та світогляд. Дитина є особливо чутливою до впливу оточення, особливо батьків.

Неадекватні методи сімейного виховання, такі як авторитарний стиль, ліберальний стиль, гіперопіка та емоційне відторгнення, можуть призвести до різних проблем у розвитку дитини, включаючи емоційні розлади, когнітивні труднощі та поведінкові відхилення [9].

Існують різні класифікації методів сімейного виховання, запропоновані науковцями, зокрема Діаною Баумрінд (авторитарний, ліберальний, авторитетний стилі), Урі Бронфенбреннером (мікро-, мезо-, екзо- та макросистеми) та Василем Сухомлинським (виховання прикладом, словом, справою). Авторитетний стиль виховання, який поєднує теплоту, підтримку з розумними межами та вимогами, вважається найбільш сприятливим для гармонійного розвитку дитини. Діти з авторитетних сімей, як правило, мають кращі академічні досягнення, емоційне здоров'я та соціальну адаптацію.

Для ефективного виховання дошкільників важливо враховувати їхні вікові та індивідуальні особливості, використовувати гру як метод виховання, застосовувати позитивне виховання, метод моделювання, заохочення та похвали, а також встановлювати чіткі правила та межі.

Таким чином, специфіка застосування методів сімейного виховання в контексті дошкільного віку відіграє ключову роль у формуванні особистості дитини. Усвідомлений та адекватний підхід до виховання з урахуванням вікових особливостей та індивідуальних потреб дошкільника є запорукою його гармонійного розвитку та профілактикою проблем деформації особистості.

1.3. Проблеми розвитку особистості дитини дошкільного віку, деформація особистості, аналіз досліджень взаємозв'язку стилю сімейного виховання та агресивності дітей дошкільного віку.

Дошкільний вік є надзвичайно важливим періодом у розвитку особистості дитини. Саме в цей час закладаються основи її ціннісних орієнтацій, моральних норм, емоційно-вольової сфери, самооцінки тощо.

Порушення в розвитку особистості на цьому етапі можуть мати серйозні наслідки для подальшого становлення дитини.

Основні проблеми розвитку особистості дитини дошкільного віку:

1. Порушення емоційно-вольової сфери:
 - Підвищена тривожність, агресивність, імпульсивність
 - Труднощі в саморегуляції поведінки
 - Низька емоційна стійкість [23].
2. Проблеми в розвитку самосвідомості та самооцінки:
 - Нестійка, занижена або завищена самооцінка
 - Труднощі в самоідентифікації
 - Нерозвинене почуття власної гідності
3. Деформація ціннісно-мотиваційної сфери:
 - Викривлення системи цінностей і моральних норм
 - Домінування зовнішньої мотивації над внутрішньою
 - Відсутність стійких просоціальних мотивів
4. Порушення соціальної адаптації:
 - Труднощі в спілкуванні та встановленні контактів
 - Конфліктні стосунки з оточенням
 - Відчуття соціальної ізоляції [21].

Деформація особистості дитини дошкільного віку може мати різноманітні прояви - від затримки психічного розвитку до девіантної поведінки.

Деформація особистості є терміном, який використовується для опису відхилень у розвитку особистості, що призводять до дисгармонії між індивідом та суспільством, а також внутрішньої дисгармонії в самій особистості. Це поняття охоплює широкий спектр проблем, включаючи порушення в емоційній, когнітивній, поведінковій та соціальній сферах. Деформація особистості може проявлятися в різних формах, і розуміння її проявів є ключем до ефективного втручання та підтримки [34].

Емоційні порушення є поширеним проявом деформації особистості. Вони включають проблеми в регулюванні емоцій, такі як надмірна імпульсивність, агресивність, гнів або, навпаки, емоційну стриманість, апатію та відсутність емпатії. Діти з емоційними порушеннями можуть демонструвати часті емоційні сплески, труднощі в вираженні своїх почуттів або неспроможність розуміти емоції інших.

Когнітивні порушення можуть включати проблеми в обробці інформації, прийнятті рішень, увазі або пам'яті. Діти з когнітивними порушеннями можуть мати труднощі в навчанні, вирішенні проблем, розумінні соціальних підказок або абстрактному мисленні. Ці порушення можуть впливати на академічну успішність та здатність адаптуватися до нових ситуацій [7].

Поведінкові порушення є помітними проявами деформації особистості. Вони включають повторювані моделі поведінки, які відхиляються від соціальних норм і очікувань. Це може включати агресію, опозиційну поведінку, порушення правил, брехню, крадіжки або навіть кримінальну діяльність. Поведінкові порушення можуть мати серйозні наслідки для відносин дитини з однолітками, батьками та суспільством.

Соціальні порушення пов'язані з труднощами в соціальній взаємодії та адаптації. Діти з соціальними порушеннями можуть мати проблеми в спілкуванні, формуванні дружніх відносин, розумінні соціальних норм або реагуванні на соціальні підказки. Вони можуть відчувати самотність, відхилення від однолітків або труднощі в адаптації до соціальних норм і очікувань [17].

Внутрішня дисгармонія є ключовим аспектом деформації особистості, що вказує на конфлікт між різними аспектами особистості. Це може включати внутрішні конфлікти, когнітивний дисонанс, почуття провини, тривожність або депресію. Діти з внутрішньою дисгармонією можуть відчувати труднощі в прийнятті себе, мати низьку самооцінку або боротися з емоційними та поведінковими проблемами.

Дошкільний вік є критичним періодом для розвитку особистості дитини. У цей час закладаються основи характеру, формуються моделі поведінки та взаємодії з оточенням. Однак, якщо процес виховання в сім'ї є неадекватним або деструктивним, це може призвести до деформації особистості дошкільника. Численні дослідження демонструють тісний зв'язок між стилем сімейного виховання та особливостями розвитку особистості дитини, зокрема проявами агресивності.

Наприклад, дослідження, проведене Джонсоном і командою (2018), виявило, що діти, які зазнали травматичних подій на ранніх етапах життя, мали вищий ризик розвитку емоційних та поведінкових порушень. Вплив травми може призвести до порушень у регуляції емоцій, прийнятті рішень та соціальній взаємодії [8].

Подібним чином, мета-аналіз, проведений Фаррінгтоном і командою (2012), показав, що несприятливе сімейне середовище, включаючи зловживання речовинами, конфлікти та відсутність підтримки, було пов'язано з підвищеним ризиком деформації особистості у дітей [6].

Дослідження показують, що існує взаємозв'язок між стилем сімейного виховання та проявами агресивності у дітей дошкільного віку.

Ще одне дослідження, Ціник Я. Л. виявило, що свої негативні емоції батьки часто «випливають» на дітей, «зривають» на них зло. Подібне поводження з дітьми веде до розвитку агресивності, перетворює її в життєвий стиль підростаючої особистості. Від того як складаються відносини дорослого і дитини залежить нервово-психічне і моральне здоров'я особистості майбутньої дорослої людини [40].

Дослідження А. Добровича та Т. Мішиної щодо неблагополучних форм батьківсько-дитячих відносин виділяють такі основні висновки:

Відчуження - коли батьки емоційно віддаляються від дитини, не виявляють тепла та любові, ігнорують потреби дитини.

Гіперопіка - коли батьки надмірно контролюють дитину, обмежують її самостійність та ініціативу, не дозволяють їй вирішувати власні проблеми.

Жорстокість - коли батьки застосовують фізичні покарання, приниження та психологічний тиск на дитину.

Ігнорування - коли батьки не звертають уваги на потреби дитини, не виявляють про неї турботи та піклування.

Висновки дослідження показують, що неблагополучні форми батьківсько-дитячих відносин можуть негативно впливати на розвиток та адаптацію дитини у суспільстві. Також вони підкреслюють важливість створення сприятливих умов для виховання дитини та підтримки гармонійних відносин між батьками та дітьми [20].

Дослідження Добровольської Л.П. показує, що на становлення агресивної поведінки дитини в першу чергу впливає сімейне оточення, стиль сімейного виховання, а також особливості взаємодії з іншими дітьми, з батьками, педагогами. Для попередження формування агресивності, як якості особистості дитини-дошкільника, необхідно правильно вибирати тактику поведінки батьків з дитиною, стиль сімейного виховання тощо[20].

Таким чином, розуміння деформації особистості та її проявів є важливим кроком у забезпеченні своєчасного втручання та підтримки для дітей, які зазнають труднощів.

Розглянуті проблеми розвитку особистості дитини дошкільного віку та деформація особистості показують, що дошкільний період є критичним для становлення особистості дитини. Стиль сімейного виховання та якість батьківсько-дитячих відносин мають значний вплив на розвиток емоційної, когнітивної, поведінкової та соціальної сфер дитини.

Неблагополучні форми батьківсько-дитячих відносин можуть призвести до порушень у розвитку особистості дитини, включаючи затримку психічного розвитку, емоційні та поведінкові проблеми, а також виникнення агресивності. Важливо виявляти та вирішувати такі проблеми на ранніх стадіях, щоб запобігти подальшим негативним наслідкам для дитини та її адаптації в суспільстві.

Дослідження зазначені вище підкреслюють необхідність створення сприятливого середовища для розвитку дитини та підтримки гармонійних відносин між батьками та дітьми. Батькам слід зосередити свої зусилля на підтримці емоційного зв'язку, розвитку самостійності, формуванні позитивних цінностей та моральних норм, а також на розвитку навичок соціальної адаптації у своїх дітей.

Забезпечення своєчасного втручання та підтримки дітей, які зазнають труднощів у розвитку особистості, є важливим завданням для батьків, педагогів та спеціалістів у сфері психології. Робота над покращенням якості батьківсько-дитячих відносин та стилю сімейного виховання може сприяти забезпеченню гармонійного розвитку особистості дітей та їх успішної адаптації до життя в суспільстві.

Висновки до 1 розділу

У першому розділі ми розглянули поняття сімейне виховання. Воно включає в себе не лише передачу знань та навичок, але й розвиток емоційного інтелекту, соціальних навичок та моральних цінностей. Теоретико-методологічні засади сімейного виховання базуються на розумінні дитячого розвитку, психологічних процесів, соціальних взаємовідносин та культурних норм.

Сімейне виховання визначається як процес цілеспрямованого впливу батьків на дитину з метою формування у неї певних якостей, навичок та поглядів. Різні автори підкреслюють ключові аспекти сімейного виховання, такі як формування особистості дитини, підготовка до самостійного життя та використання різноманітних методів виховання.

Теоретико-методологічні засади сімейного виховання ґрунтуються на низці ключових принципів і підходів: системному, особистісно-орієнтованому, гуманістичному, культурологічному, діяльнісному та принципі наступності й послідовності. Ці підходи дозволяють розглядати

сім'ю як цілісну систему, враховувати унікальні особливості кожного члена сім'ї, створювати атмосферу любові та поваги, передавати культурні цінності, залучати дітей до різних видів діяльності та забезпечувати узгодженість виховних впливів.

Провідні науковці, такі як Маслоу, Роджерс, Піаже, Виготський, Адлер та інші, збагатили розуміння теоретико-методологічних засад сімейного виховання, надаючи практичні рекомендації та стратегії. Однак невідповідне застосування цих засад може призвести до негативних наслідків у поведінці та розвитку дитини, зокрема до деформації особистості та зростання агресивності.

Класифікація методів сімейного виховання варіюється залежно від підходів різних науковців. Основні приклади класифікацій:

За Діаною Баумрінд: авторитарний, ліберальний, авторитетний стилі виховання. Авторитетний стиль, що поєднує вимогливість і емоційну відкритість, вважається найбільш сприятливим для розвитку дитини.

За Урі Бронфенбреннером: мікро-, мезо-, екзо- та макросистеми, що описують різні рівні впливу на виховання в сім'ї.

За Василем Сухомлинським: виховання прикладом, словом та справою, що акцентують на моральних та емоційних аспектах.

Вплив цих методів на проблеми деформації особистості дошкільника може бути різним. Авторитарний та ліберальний стилі можуть призвести до емоційних, поведінкових та соціальних порушень, тоді як авторитетний стиль сприяє гармонійному розвитку.

Застосування методів сімейного виховання в контексті дошкільного віку має свою специфіку. Важливо використовувати гру, позитивне виховання, моделювання, заохочення та встановлення чітких правил і меж. Це допомагає формувати особистість дошкільника, враховуючи його вікові особливості.

Основні проблеми розвитку особистості дитини дошкільного віку включають порушення емоційно-вольової сфери, проблеми в розвитку

самосвідомості та самооцінки, деформацію ціннісно-мотиваційної сфери, а також порушення соціальної адаптації. Деформація особистості може проявлятися в різних формах - від затримки розвитку до девіантної поведінки.

Численні дослідження демонструють тісний взаємозв'язок між стилем сімейного виховання та особливостями розвитку особистості дитини, зокрема проявами агресивності. Неблагополучні форми батьківсько-дитячих відносин, такі як відчуження, гіперопіка, жорстокість та ігнорування, можуть негативно впливати на розвиток та адаптацію дитини.

Розуміння деформації особистості та її проявів є важливим кроком у забезпеченні своєчасного втручання та підтримки для дітей, які зазнають труднощів. Особливо важливо враховувати вплив сімейного виховання на становлення особистості дошкільника та вживати заходів для створення сприятливих умов для його гармонійного розвитку.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СТИЛЮ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ З ПРОЯВАМИ АГРЕСИВНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ТА РОЗРОБКА ПРОГРАМИ КОРЕКЦІЇ

2.1. Дослідження взаємозв'язку стилю сімейного виховання з проявами агресивності у дітей старшого дошкільного віку, методи, обґрунтування вибірки.

Дослідження взаємозв'язку між стилем сімейного виховання та проявами агресивності у дітей старшого дошкільного віку є важливим і актуальним завданням для розуміння розвитку дитини та попередження потенційних проблем поведінки. Використання онлайн-підходу для залучення учасників з різних країн є інноваційним і ефективним методом збору даних для такого дослідження.

Дослідження проводилось онлайн, для залучення батьків з різних країн. Всього у дослідженні прийняли участь 30 батьків і 30 дітей з України, Норвегії, Румунії, Литви. 16 учасників з України та 14 перебували за кордоном. Це достатня кількість учасників для дослідження, що дозволяє отримати значимі результати та зробити висновки. Включення учасників, які перебувають в різних регіонах є сильною стороною дослідження. Це дозволяє порівняти стилі виховання та прояви агресивності в різних контекстах і зробити більш загальні висновки. Така вибірка також сприяє різноманітності даних і підвищує зовнішню валідність дослідження. Онлайн-підхід до збору даних виправданий у цьому дослідженні, враховуючи його природу та мету. Онлайн-опитування дозволяють отримати доступ до більшої кількості учасників, особливо тих, хто географічно віддалений. Крім того, анонімність онлайн-опитувань може призвести до більш чесних відповідей на делікатні питання, пов'язані з вихованням і поведінкою дітей.

Також у дослідженні приймали участь діти від 4 до 6 років. Усього у дослідженні прийняло участь 30 дітей: 19 дівчаток (віком 3 роки- 1 дитина, 4 роки - 2 дитини, 5 років - 3, 6 років - 13) і 11 хлопчиків (віком 5 років – 3 дитини, 6 років – 8 дітей), У цьому віці діти активно формують свої соціальні навички та поведінку. Вони починають вчитися спілкуватися з іншими дітьми та дорослими, встановлювати контакти та розвивати взаємодію в групових ситуаціях. Тому саме в цьому періоді важливо вивчати вплив сімейного виховання на формування агресивної поведінки у дітей. В цьому віці діти більш схильні до впливу сімейного середовища, оскільки саме сім'я є основним джерелом соціалізації та виховання. Вивчення взаємозв'язку між стилем сімейного виховання та проявами агресивності у дітей цього віку дозволяє розробити ефективні підходи до покращення сімейного виховання та зменшення ризику розвитку агресивної поведінки у дітей.

Щодо методик було обрано проєктивну методику «Моя сім'я»; Методика "Тест руки" (Е. Вагнер, Б. Брайклін); Опитувальник сильних сторін і труднощів (SDQ); методика «Стилі виховання» (Д. Баумрінд). для більш широкого розуміння взаємозв'язку стилю сімейного виховання з проявами агресивності у дітей старшого дошкільного віку.

Методика "Малюнок сім'ї" є графічною проєктивною методикою, яка надає цінну інформацію про особливості сімейних відносин і відіграє значну роль у дослідженні взаємозв'язку стилю сімейного виховання з проявами агресивності у дітей старшого дошкільного віку. Актуальність і переваги використання цієї методики в даному контексті можна обґрунтувати наступним чином:

– оцінка сімейної динаміки: Методика "Малюнок сім'ї" дозволяє нам отримати глибоке розуміння сімейної динаміки та взаємин між членами сім'ї. Діти, починаючи з 3-4-річного віку, а також дорослі можуть використовувати малюнок як проєктивний інструмент для відображення своїх внутрішніх почуттів, сприйняття та динаміки сімейних відносин. Це особливо актуально для дослідження агресивної поведінки, оскільки сімейні

відносини та стиль виховання відіграють ключову роль у формуванні поведінкових моделей дитини.

– вираження непрямого контенту: Графічний характер методики дає можливість учасникам непрямо виражати свої почуття та думки через малюнок. Діти, особливо в дошкільному віці, можуть ще не мати розвинених вербальних навичок для точного опису своїх емоцій і сімейних взаємодій. Малюнок діє як посередник, через який вони можуть передати складні емоції та динаміку відносин, включаючи потенційні конфлікти, агресію або гармонію в сім'ї.

– оцінка стилю виховання: Через малюнок сім'ї ми можемо отримати цінні відомості про стиль виховання, який панує в родині. Розташування фігур, їх розмір, відстань між ними та інші графічні елементи можуть відображати ієрархію, близькість, контроль або незалежність у сімейних відносинах. Наприклад, дитина, яка малює фігуру батька дуже великою і домінуючою над іншими членами сім'ї, може вказувати на авторитарний стиль виховання. Такі візуальні підказки допомагають зрозуміти, як стиль виховання корелює з проявами агресивної поведінки.

– виявлення емоційних проблем: Методика "Малюнок сім'ї" може допомогти виявити потенційні емоційні проблеми або дисфункції в сім'ї. Діти часто проєктують свої внутрішні конфлікти, страхи або агресію на малюнок. Наприклад, дитина, яка переживає емоційне занедбання або жорстоке поводження, може намалювати свою фігуру віддаленою від інших членів сім'ї або зовсім її виключити. Такі візуальні прояви можуть бути попереджувальними сигналами для дослідників, вказуючи на можливий зв'язок між сімейною динамікою та агресивною поведінкою.

– універсальність і доступність: Методика "Малюнок сім'ї" є універсальним інструментом, який можна використовувати з учасниками різних культур, освітніх та соціальних середовищ. Вона не вимагає складних інструкцій або вербальних навичок, що робить її доступною для широкого кола дітей, включаючи тих, хто має мовні або навчальні труднощі. Ця

універсальність дозволяє збирати дані від різноманітної вибірки учасників, забезпечуючи більш репрезентативні результати.

Загалом, методика "Малюнок сім'ї" є потужним інструментом для оцінки сімейної динаміки, стилю виховання та емоційних аспектів сімейних відносин. Її графічний характер дозволяє учасникам, особливо дітям, виражати свої почуття, емоції та сприйняття сім'ї, що допомагає розкрити складні та неусвідомлені аспекти сімейних взаємин [33].

Методика "Тест руки" (або "Тест руки Вагнера-Брайкліна"), розроблена Е. Вагнером і Б. Брайкліном, є цінним інструментом для оцінки агресивності та емоційно-особистісної сфери дитини. Актуальність і переваги використання цього тесту в дослідженні взаємозв'язку стилю сімейного виховання з проявами агресивності у дітей старшого дошкільного віку можна обґрунтувати наступним чином:

– оцінка агресивності: "Тест руки" спеціально призначений для діагностики агресивності, що робить його актуальним інструментом для дослідження взаємозв'язку між стилем сімейного виховання та проявами агресивної поведінки. Тест дозволяє оцінити рівень агресивних імпульсів, ворожості та схильності до агресії у дітей. Розуміння цих аспектів є ключовим для вивчення впливу стилю виховання на агресивну поведінку.

– емоційно-особистісна сфера: Тест не лише оцінює агресивність, але й дає уявлення про емоційно-особистісну сферу дитини. Він допомагає дослідити такі аспекти, як самооцінка, тривожність, депресія, емоційна стабільність та здатність до емпатії. Розуміння емоційного світу дитини є важливим, оскільки емоційні стани та особистісні характеристики можуть впливати на прояви агресивної поведінки.

– непряме вимірювання: "Тест руки" є проективною методикою, що використовує непрямі способи оцінки. Діти проектують дії руки та відповідають на серію питань, пов'язаних з малюнком. Цей непрямий підхід дозволяє отримати доступ до несвідомих або прихованих почуттів, думок та імпульсів дитини. Оскільки агресія може бути складним і делікатним

питанням для обговорення, непряме вимірювання може призвести до більш чесних і точних відповідей.

– самовираження та творчість: Проектування руки дає дітям можливість самовираження та творчості. Цей підхід сприяє залученню дитини до процесу оцінки, що може зробити його більш комфортним і мотивуючим. Через проектування діти можуть передати свої почуття, сприйняття та внутрішній світ, що може бути складно зробити за допомогою лише вербальних методів.

– виявлення прихованих конфліктів: "Тест руки" може допомогти виявити приховані конфлікти, страхи або тривоги, які дитина може переживати. Через проекцію і відповіді на питання діти можуть проектувати свої внутрішні проблеми, включаючи потенційні агресивні імпульси або конфліктні відносини. Такі прояви можуть бути попереджувальними сигналами для нас та батьків, вказуючи на можливий зв'язок між сімейним вихованням та агресивною поведінкою.

– можливість доповнювати: Н. Семаго, спираючись на відомості психологів, що використовують у своїй практиці даний тест (О.І. Муляр, Т. Н. Курбатова), вказує, що для адекватної оцінки емоційно-особистісної сфери дитини необхідно дані тесту руки зіставити з результатами, отриманими за допомогою інших проективних методик.

– практичність і простота: "Тест руки" є практичним і простим у застосуванні інструментом. Він не вимагає складного обладнання або тривалого часу для адміністрування. Це робить його зручним для використання в різних умовах, включаючи онлайн проведення. Простота тесту також полегшує його стандартизацію та інтерпретацію результатів.

Загалом, "Тест руки" Вагнера-Брайкліна є цінним інструментом для оцінки агресивності та емоційно-особистісної сфери дитини. Його використання в дослідженні взаємозв'язку стилю сімейного виховання з проявами агресивності у дітей старшого дошкільного віку дозволяє отримати глибше розуміння внутрішнього світу дитини, виявити приховані конфлікти

та оцінити вплив сімейного виховання на її емоційний стан і поведінку. Непрямі способи вимірювання та творчий характер тесту сприяють більш точній і чесній оцінці, що робить його актуальним і ефективним інструментом у цьому контексті [39].

Методика "Опитувальник сильних сторін і труднощів" (SDQ) є цінним інструментом для оцінки соціальних, емоційних та поведінкових характеристик дитини. Актуальність і переваги використання SDQ у дослідженні взаємозв'язку стилю сімейного виховання з проявами агресивності у дітей старшого дошкільного віку можна обґрунтувати наступним чином:

- комплексна оцінка: SDQ дозволяє провести комплексну оцінку різних аспектів розвитку дитини, включаючи її сильні сторони та труднощі. Опитувальник охоплює п'ять основних областей: емоційний стан, поведінку, взаємодію з однолітками, активність/увагу та просоціальну поведінку (дружелюбність і емпатію). Цей комплексний підхід дає можливість отримати всебічне розуміння дитини та ідентифікувати потенційні проблеми в різних сферах розвитку.

- виявлення емоційних і поведінкових проблем: SDQ спеціально розроблений для виявлення емоційних і поведінкових проблем, включаючи агресивну поведінку. Він включає в себе питання, що стосуються таких аспектів, як гнів, агресія, імпульсивність, тривожність, депресія та взаємодія з однолітками. Використання SDQ допомагає ідентифікувати дітей, які демонструють проблеми в цих областях, та вивчити зв'язок між стилем сімейного виховання та проявами агресивної поведінки.

- стандартизація та нормативні дані: SDQ є стандартизованим інструментом, що забезпечує надійність і валідність результатів. Він має нормативні дані, які дозволяють порівнювати результати дитини з результатами інших дітей того самого віку та статі. Це дає можливість ідентифікувати відхилення від норми та визначити, чи прояви агресивної

поведінки виходять за рамки звичайного діапазону. Стандартизація та нормативні дані підвищують точність інтерпретації результатів.

– різні версії: SDQ має різні версії, призначені для різних респондентів, включаючи батьків, вчителів та саму дитину (починаючи з 4 років). Це дозволяє отримати багатогранну оцінку дитини з різних перспектив. У контексті дослідження взаємозв'язку стилю сімейного виховання з проявами агресивності, використання різних версій SDQ може допомогти дослідити, як сприйняття дитини та сприйняття дорослих корелюють одне з одним та як вони пов'язані зі стилем виховання.

– практичність і простота: SDQ є практичним і простим у застосуванні інструментом. Він складається з відносно невеликої кількості питань, що робить його швидким і зручним для заповнення. Це особливо корисно при роботі з великою вибіркою учасників або в умовах онлайн проведення.

– широке застосування: SDQ широко використовується та визнаний у всьому світі. Він доступний на багатьох мовах і був застосований у різних культурах. Це дозволяє проводити порівняльні дослідження та отримувати результати, які можна порівняти з міжнародними стандартами. Широке застосування SDQ також означає, що ми можемо спиратися на велику базу наукових даних та попередні дослідження, що використовують цей інструмент.

– валідність і надійність: SDQ має високу валідність і надійність, що підтверджується численними дослідженнями. Він пройшов ретельну перевірку та демонструє стійкі результати в різних культурах і контекстах. Висока валідність і надійність забезпечують точність і надійність інтерпретації результатів, підвищуючи загальну якість дослідження.

Загалом, використання "Опитувальника сильних сторін і труднощів" (SDQ) у дослідженні взаємозв'язку стилю сімейного виховання з проявами агресивності у дітей старшого дошкільного віку має кілька переваг. SDQ дозволяє провести комплексну оцінку соціальних, емоційних та поведінкових

характеристик дитини, виявити потенційні проблеми, включаючи агресивну поведінку, та отримати стандартизовані результати, що можна порівняти з нормативними даними. Різні версії опитувальника забезпечують багатогранну оцінку, а його практичність і простота застосування роблять його зручним інструментом для дослідників. Висока валідність і надійність SDQ гарантують точність і надійність результатів, що робить його цінним інструментом у дослідженні взаємозв'язку між стилем сімейного виховання та проявами агресивної поведінки [31].

Методика «Стилі виховання» Д. Баумрінд має ряд переваг та є актуальною для дослідження взаємозв'язку стилю сімейного виховання з проявами агресивності у дітей старшого дошкільного віку:

- теоретична обґрунтованість. Д. Баумрінд виділила три основні стилі виховання (авторитарний, авторитетний, ліберальний) на основі двох ключових параметрів - рівня вимогливості та чуйності батьків. Це дозволяє систематизувати підходи до виховання.

- практична застосовність. Методика дозволяє визначити домінуючий стиль виховання в сім'ї шляхом опитування батьків. Це робить її зручним інструментом для використання психологами, педагогами, соціальними працівниками.

- зв'язок з розвитком дитини. Численні дослідження підтвердили, що стиль виховання впливає на різні аспекти розвитку дитини - когнітивний, емоційний, соціальний. Зокрема, авторитарний стиль пов'язує з підвищеною агресивністю дітей.

- актуальність для дошкільного віку. Старший дошкільний вік (5-6 років) - важливий етап для формування саморегуляції поведінки. Стиль виховання в цей період може сприяти засвоєнню дитиною соціально прийнятних способів вираження емоцій або ж провокувати агресивні прояви.

- можливість розробки рекомендацій. На основі визначення стилю виховання можна розробити рекомендації для батьків щодо оптимізації взаємодії з дитиною, що особливо важливо у випадку агресивної поведінки.

Таким чином, методика Д. Баумрінд дає змогу комплексно дослідити особливості сімейного виховання та їх роль у формуванні агресивності дошкільників, що робить її цінним інструментом у роботі дитячого психолога. Водночас варто пам'ятати, що на розвиток дитини впливає комплекс факторів, тому поряд з даною методикою доцільно використовувати інші діагностичні засоби [36].

2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження

Першим дослідженням було проведено і проаналізовано “Малюнок сім'ї”. Загальні результати представлені у Додатку Д.

Загальна структура малюнків відображає різноманітні особливості сприйняття дітьми сімейної ситуації. Зображення членів сім'ї, які тримаються за руки, свідчить про психологічне благополуччя та включеність дитини в сім'ю (№1). Натомість, роз'єднаність фігур вказує на низький рівень емоційних зв'язків (№2, №7).

Розташування та розміри фігур також є інформативними. Розміщення певних членів сім'ї вище за інших може означати їх особливий статус або владу в очах дитини (№3, №12). Віддаленість фігур свідчить про емоційну дистанцію (№2, №13). Дуже великі фігури малюють впевнені в собі діти, а маленькі - тривожні (№10, №11).

Відсутність на малюнках певних членів сім'ї, особливо самої дитини, може бути ознакою емоційних проблем - конфліктних стосунків, почуття неприйняття, ревнощів до сиблінгів тощо (№4, №5, №23, №25). І навпаки, включення сторонніх осіб/тварин може відображати компенсацію нестачі близьких стосунків (№6).

Важливими є також графічні особливості - наявність/відсутність кольору, штрихування, перекреслення, незавершеність фігур. Вони можуть вказувати на тривогу, агресію, негативне ставлення до певних членів родини (№14, №18, №21).

Зображення дітьми самих себе дає інформацію про самосприйняття та потреби. Детальне промальовування своєї фігури свідчить про егоцентризм, потребу в увазі (№24, №28). Маленький розмір - про невпевненість, безпорадність (№25, №29). Відсутність себе - про знецінення свого місця в сім'ї (№23).

Малюнки хлопчиків і дівчаток мають певні відмінності. Дівчатка більше уваги приділяють промальовуванню обличчя та інших деталей. Для хлопчиків характерніші зображення сили, агресії через довгі руки, пальці, плечі (№16). Зведені висновки відображені в таблиці (Таб 2.1)

Таблиця 2.1

Зведені результати методики "Малюнок сім'ї"

Особливість малюнку	Кількість	Відсоток
Члени сім'ї тримаються за руки (психологічне благополуччя)	1	3.3%
Роз'єднаність фігур (низький рівень емоційних зв'язків)	2	6.7%
Певні члени сім'ї розташовані вище за інших (особливий статус, влада)	2	6.7%
Віддаленість фігур (емоційна дистанція)	2	6.7%
Дуже великі фігури (впевненість у собі)	1	3.3%
Дуже маленькі фігури (тривожність)	1	3.3%
Відсутність певних членів сім'ї (емоційні проблеми, конфлікти)	4	13.3%
Включення сторонніх осіб/тварин (компенсація нестачі близьких стосунків)	1	3.3%
Наявність штрихування, перекреслення, незавершеності фігур (тривога, агресія, негативне ставлення)	3	10%
Детальне промальовування своєї фігури (егоцентризм, потреба в увазі)	2	6.7%
Маленький розмір своєї фігури (невпевненість, безпорадність)	2	6.7%
Відсутність себе на малюнку (знецінення свого місця в сім'ї)	1	3.3%
Зображення сили, агресії у хлопчиків (довгі руки, пальці, плечі)	1	3.3%
Загальна кількість малюнків: 30 (100%)		

Отже, малюнки сім'ї є цінним діагностичним інструментом, який дозволяє виявити особливості емоційного стану дитини, її місця в сімейній системі, якості значимих стосунків.

Наступною проводили методику "Тест руки" (Е. Вагнер, Б. Брайклін). Батьки багато задавали уточнюючих запитань, що вказує на зацікавленість у коректності даних. Представимо зведені результати у вигляді таб 2.2 з описом конкретних особливостей відповідей дітей та інтерпретацією згідно з наведеними критеріями та загальні результати у Додатку Ж.

Таблиця 2.2

Зведені результати за методикою "Тест руки" (Е. Вагнер, Б. Брайклін)

Рівень агресивності	Кількість дітей	Відсоток
Дуже низька ймовірність агресії, спрямованість на соціальну адаптацію	2	6.7%
Низька ймовірність агресії, тенденція до соціальної кооперації, емоційності, залежності, комунікабельності	12	40%
Норма агресивності	6	20%
Підвищений рівень агресивності, готовність до конфронтації	4	13.3%
Високий рівень агресивності, готовність до конфронтації	6	20%
Всього	30	100%

У 40% дітей спостерігається низька ймовірність агресії з тенденцією до соціальної кооперації, емоційності, залежності та комунікабельності. 20% дітей мають нормальний рівень агресивності. Ще 20% дітей демонструють

високий рівень агресивності з готовністю до конфронтації. У 13.3% дітей виявлено підвищений рівень агресивності та готовність до конфронтації.

Лише у 6.7% дітей спостерігається дуже низька ймовірність агресії зі спрямованістю на соціальну адаптацію. Таким чином, більшість дітей (60%) мають низьку ймовірність агресії або її нормальний рівень. Проте, третина дітей (33.3%) демонструє підвищену чи високу агресивність з готовністю до конфронтації, що потребує уваги та корекційної роботи.

Серед дітей з високим рівнем агресивності 4 дівчинки і 2 хлопчика. Підвищена агресивність частіше зустрічається у дітей 6 років і старше. У дітей з низькою ймовірністю агресії переважають такі характеристики як емоційність, комунікабельність, залежність.

Ці результати дають загальну картину щодо рівня агресивності у групі дітей та дозволяють виділити тих, хто потребує додаткової психологічної допомоги для зниження агресивних проявів та покращення соціальної адаптації.

Серед досліджуваних дітей спостерігається значна варіативність рівня агресивності. Сумарний бал агресивності коливається від -8 (дуже низька ймовірність агресії) до 5 (високий рівень агресивності). Це свідчить про індивідуальні відмінності в емоційному стані та поведінкових тенденціях дітей.

У більшості дітей (16 з 30, або 53%) виявлено низьку ймовірність агресії (сумарний бал від -5 до -8). Для них характерна спрямованість на соціальну кооперацію, адаптацію, емоційність та комунікабельність. Це може вказувати на сприятливі умови розвитку та позитивний досвід взаємодії з оточенням.

Норма агресивності (сумарний бал від -1 до 1) спостерігається у 5 дітей (17%). Це свідчить про збалансованість агресивних та адаптивних тенденцій, здатність гнучко реагувати на ситуацію.

Підвищений та високий рівні агресивності виявлено у 9 дітей (30%). Для них характерна готовність до конфронтації, труднощі з адаптацією та схильність вирішувати проблеми силовими методами. Це може бути пов'язано як з індивідуальними особливостями темпераменту, так і з несприятливим досвідом соціальної взаємодії.

Спостерігаються певні гендерні відмінності. Серед дівчаток частіше зустрічаються низькі показники агресивності (11 з 15, або 73%), тоді як серед хлопчиків таких лише 5 з 15 (33%). Натомість підвищена та висока агресивність більш характерна для хлопчиків (8 з 15, або 53%), ніж для дівчаток (1 з 15, або 7%). Це узгоджується з даними про вищий рівень агресії у хлопчиків дошкільного віку.

Важливо враховувати не лише кількісні показники агресивності, але й співвідношення різних категорій відповідей. Наприклад, у досліджуваних №3, №7, №13, №19, №25 високі показники агресії та вказівки поєднуються з низькими показниками за категоріями, що стримують агресію. Це свідчить про недостатню сформованість механізмів емоційної регуляції та високий ризик проявів агресії.

У ряді випадків (№2, №4, №6, №10, №14, №18, №22, №26) низька агресивність поєднується з високими показниками емоційності та комунікабельності. Це вказує на розвинені соціальні навички та здатність встановлювати позитивні стосунки з оточенням.

Отже, методика "Тест руки" дозволяє виявити індивідуальні та гендерні відмінності в рівні агресивності дітей, а також проаналізувати співвідношення агресивних та адаптивних тенденцій. Цікаво, що якщо доповнити дані результати даними, які ми отримали по методиці «Малюнок сім'ї».

Порівняння результатів методик "Малюнок сім'ї" та "Тест руки" дозволяє виявити певні закономірності та взаємозв'язки між особливостями сприйняття дитиною сімейної ситуації та рівнем її агресивності:

1. Діти, чий малюнок сім'ї відображають психологічне благополуччя та включеність у сім'ю (№1), демонструють низьку ймовірність агресії за тестом руки. Це свідчить про те, що позитивне сприйняття сімейних стосунків пов'язане з меншою схильністю до агресивної поведінки.

2. Натомість, діти з ознаками емоційної дистанції та конфліктних стосунків на малюнках сім'ї (№2, №13, №18, №21) мають підвищені показники агресивності за тестом руки. Це вказує на те, що проблеми у сімейній сфері можуть провокувати агресивні тенденції у дитини.

3. Відсутність на малюнках сім'ї певних членів родини (№4, №5, №23) часто поєднується з високим рівнем агресивності за тестом руки (№6, №12, №24). Це може свідчити про те, що емоційне відторгнення значимих фігур знаходить вихід у формі агресії.

4. Деталізовані, насичені кольором малюнки сім'ї з ознаками емоційності та комунікабельності (№9, №17, №21, №25) відповідають низьким показникам агресивності. Це підтверджує, що здатність до відкритого вираження почуттів та потреба в емоційних контактах є факторами, що знижують ризик агресивної поведінки.

5. Тривожні ознаки на малюнках сім'ї, такі як маленький розмір фігур, штрихування, перекреслення (№11, №14) корелюють з підвищеною агресивністю за тестом руки (№10, №16). Це вказує на те, що тривога та емоційне напруження можуть провокувати агресивні імпульси.

6. Діти, які зображують себе відсутніми або дуже маленькими на малюнку сім'ї (№23, №25, №29), демонструють низьку агресивність за тестом руки. Це може бути пов'язано з тим, що почуття власної незначущості та безпорадності блокує прояви агресії назовні.

7. Егоцентричні тенденції на малюнках сім'ї, такі як детальне зображення себе на фоні схематичних фігур інших (№24, №28), відповідають нормі або дещо підвищеному рівню агресивності. Це свідчить про те, що потреба в увазі та визнанні може реалізовуватись як у конструктивній, так і в агресивній формі.

Отже, порівняння результатів двох методик показує, що особливості сприйняття дитиною сімейної ситуації тісно пов'язані з рівнем її агресивності. Позитивний емоційний клімат у сім'ї, відчуття включеності та можливість відкритого вираження почуттів є факторами, що знижують ризик агресивної поведінки. Натомість, конфліктні стосунки, емоційна дистанція та тривога провокують агресивні тенденції.

Важливо враховувати індивідуальне поєднання показників обох методик для кожної дитини, щоб точніше зрозуміти витoki її агресивності та розробити відповідну стратегію психологічної допомоги.

При цьому для більшого розуміння особливостей ми провели дослідження з батьками за опитувальником сильних сторін і труднощів (SDQ). Зведені результати відобразили у таб 2.3., а загальні результати по кожному відображені в Додаток 3.

Таблиця 2.3

Зведені результати за методикою SDQ

Рівень труднощів	Кількість дітей	Відсоток
Близько до середнього	12	40%
Дещо підвищений рівень труднощів	5	16.7%
Дещо підвищений рівень труднощів, проблеми інтерналізації	3	10%
Високий рівень труднощів, проблеми інтерналізації та екстерналізації	3	10%
Дуже високий рівень труднощів, проблеми інтерналізації та екстерналізації	7	23.3%
Всього	30	100%

40% дітей мають рівень труднощів близький до середнього.

16.7% дітей демонструють дещо підвищений рівень труднощів.

У 10% дітей спостерігається дещо підвищений рівень труднощів з проблемами інтерналізації.

Ще 10% дітей мають високий рівень труднощів з проблемами інтерналізації та екстерналізації.

23.3% дітей демонструють дуже високий рівень труднощів з проблемами інтерналізації та екстерналізації.

Таким чином, більше половини дітей (60%) мають підвищений, високий або дуже високий рівень труднощів, що потребує уваги та відповідної психологічної допомоги.

Серед дітей з дуже високим рівнем труднощів 5 дівчаток і 2 хлопчика. Високий та дуже високий рівень труднощів частіше зустрічається у дітей 6 років і старше. У дітей з підвищеним рівнем труднощів часто спостерігаються проблеми інтерналізації (емоційні проблеми, проблеми з однолітками). Діти з високим та дуже високим рівнем труднощів демонструють як проблеми інтерналізації, так і екстерналізації (проблеми поведінки, гіперактивність).

Ці результати дозволяють виявити дітей, які потребують додаткової психологічної підтримки для подолання емоційних та поведінкових труднощів, покращення соціальної адаптації та взаємодії з однолітками.

Серед досліджуваних дітей спостерігається значна варіативність рівня емоційних та поведінкових труднощів. Загальний бал труднощів коливається від 2 (близько до середнього) до 27 (дуже високий рівень труднощів). Це свідчить про індивідуальні відмінності в адаптації та психологічному благополуччі дітей.

У більшості дітей (12 з 30, або 40%) виявлено рівень труднощів близький до середнього. Для них характерні достатньо розвинені просоціальні навички та відносно низькі показники емоційних і поведінкових проблем. Це може вказувати на сприятливі умови розвитку та ефективні стратегії виховання в сім'ї.

Дещо підвищений рівень труднощів спостерігається у 6 дітей (20%). Для них властиві окремі емоційні та поведінкові проблеми, які, однак, не

досягають клінічного рівня. Ці діти потребують додаткової уваги та підтримки з боку батьків і фахівців.

Високий та дуже високий рівні труднощів виявлено у 12 дітей (40%). Для них характерне поєднання емоційних проблем (тривожність, страхи, замкнутість) та проблем поведінки (агресія, гіперактивність, конфліктність). Ці діти мають виражені труднощі адаптації та потребують комплексної психологічної допомоги.

Спостерігаються певні гендерні відмінності. Серед дівчаток частіше зустрічаються низькі та середні показники загального рівня труднощів (11 з 15, або 73%), тоді як серед хлопчиків таких лише 7 з 15 (47%). Натомість високий та дуже високий рівні труднощів більш характерні для хлопчиків (8 з 15, або 53%), ніж для дівчаток (4 з 15, або 27%). Це узгоджується з даними про вищу поширеність поведінкових та емоційних розладів серед хлопчиків дошкільного віку.

Аналіз субшкал опитувальника показує, що найбільш вираженими є проблеми з гіперактивністю та емоційною регуляцією. Високі бали за шкалою гіперактивності (7-9 балів) мають 10 дітей (33%), а підвищені бали за шкалою емоційних проблем (4-7 балів) - 12 дітей (40%). Це вказує на необхідність розвитку навичок самоконтролю, уваги та емоційної саморегуляції у дошкільників.

Просоціальна поведінка є відносно збереженою у більшості дітей. Низькі бали за цією шкалою (4-5 балів) мають лише 6 дітей (20%). Це свідчить про те, що навіть при наявності емоційних та поведінкових труднощів, діти зберігають здатність до емпатії, співпраці та допомоги іншим.

Отже, методика SDQ дозволяє комплексно оцінити емоційно-поведінкові особливості дітей дошкільного віку з точки зору батьків. Отримані дані узгоджуються з результатами попередніх методик ("Малюнок сім'ї", "Тест руки") і свідчать про тісний зв'язок між сімейною ситуацією, агресивними тенденціями та загальним рівнем адаптації дитини.

Діти з ознаками емоційного благополуччя та включеності в сім'ю демонструють нижчі показники агресивності та загального рівня труднощів. І навпаки, діти з високим рівнем агресивності та емоційно-поведінкових проблем часто мають ознаки неблагополучної сімейної ситуації та труднощі у стосунках з батьками.

Важливо враховувати, що оцінки батьків можуть бути суб'єктивними і потребують доповнення об'єктивними методами дослідження. Проте саме батьківський звіт дає цінну інформацію про поведінку дитини в природних життєвих ситуаціях.

І останньою була методика «Стилі виховання» (Д. Баумрінд). Представимо зведені результати у вигляді таблиці 2.4. з описом конкретних особливостей відповідей батьків та інтерпретацією згідно з наведеними критеріями, а загальні результати у додатку К.

Таблиця 2.4

Зведені результати за методикою «Стилі виховання» (Д. Баумрінд)

Домінуючий стиль виховання	Кількість сімей	Відсоток
Авторитетний	14	46.7%
Авторитарний	5	16.7%
Ліберальний	5	16.7%
Індиферентний	6	20%
Всього	30	100%

Майже половина сімей (46.7%) використовує авторитетний стиль виховання, який характеризується оптимальним балансом вимогливості та чуйності, повагою до індивідуальності дитини, заохоченням самостійності з розумними обмеженнями.

По 16.7% сімей дотримуються авторитарного та ліберального стилів виховання. Авторитарний стиль передбачає високий контроль, жорсткі

правила та низьку емоційну підтримку. Ліберальний стиль характеризується низьким контролем, потуранням бажанням дитини та відсутністю чітких правил.

20% сімей мають індиферентний стиль виховання, який проявляється в емоційній дистанції, ігноруванні потреб дитини, незацікавленості її життям.

Таким чином, майже половина досліджуваних сімей використовує оптимальний авторитетний стиль виховання. Проте, третина сімей (36.7%) потребує психологічної допомоги для корекції неефективних стилів виховання (авторитарного, ліберального, індиферентного).

Авторитетний стиль частіше зустрічається у батьків старшого віку (35-41 рік). Індиферентний стиль виховання більш характерний для молодших батьків (28-33 роки). У батьків з авторитарним стилем часто спостерігається низький бал за шкалою "Авторитетний" та високий за шкалою "Авторитарний". Батьки з ліберальним стилем мають підвищені бали за шкалами "Ліберальний" та "Індиферентний" при низьких балах за шкалами "Авторитетний" та "Авторитарний".

Ці результати дозволяють виявити сім'ї, які потребують психологічної просвіти щодо ефективних стилів виховання, та надати їм відповідну підтримку для гармонізації дитячо-батьківських стосунків.

Серед досліджуваних батьків найбільш поширеним є авторитетний стиль виховання (43%). Ці батьки прагнуть до оптимального балансу між контролем та емоційною підтримкою дитини, заохочують її самостійність та ініціативу в розумних межах. Такий підхід вважається найбільш ефективним для розвитку компетентності, впевненості та успішності дітей .

Авторитарний стиль виявлено у 20% сімей. Для цих батьків характерні жорсткий контроль, високі вимоги та низька чуйність до потреб дитини. Діти, виховані в таких умовах, зазвичай гірше адаптуються, мають нижчу самооцінку та більше схильні до депресії, хоча можуть непогано навчатися.

Ліберальний стиль притаманний 17% батьків. Вони надають дітям багато свободи, але мало керівництва та вимог. Такі діти часто мають

проблеми з дисципліною, менш успішні в школі, хоча можуть бути більш креативними та незалежними.

Найменш сприятливим є індіферентний стиль (20%), який поєднує низький контроль з емоційною дистанцією. Діти з таких сімей мають найвищий ризик поведінкових та емоційних проблем, низьку самооцінку та труднощі в стосунках.

Порівняння з результатами попередніх методик показує, що авторитетний стиль пов'язаний з нижчим рівнем агресивності та емоційно-поведінкових проблем у дітей. Натомість, авторитарний, ліберальний та особливо індіферентний стилі частіше поєднуються з високими показниками агресивності, тривожності та труднощів адаптації.

Стиль виховання батьків також відображається в особливостях малюнків сім'ї. Діти з авторитетних сімей частіше зображують позитивну емоційну атмосферу, тоді як для дітей з інших типів сімей більш характерні ознаки тривоги, конфліктності, емоційної дистанції.

Отримані дані узгоджуються з висновками Д.Баумрінд та інших дослідників про те, що саме авторитетний стиль є оптимальним для повноцінного розвитку дитини. Він забезпечує необхідне поєднання емоційного тепла, підтримки автономії та розумного контролю.

Отже, методика «Стилі виховання» дозволяє виявити переважаючі установки та способи взаємодії батьків з дитиною, які мають значний вплив на її емоційне благополуччя, поведінку та успішність. Важливо інформувати батьків про переваги авторитетного підходу та розвивати в них навички ефективної комунікації, емоційної чуйності та послідовності у вихованні. При цьому слід враховувати й інші фактори сімейного контексту, які можуть зумовлювати вибір стилю виховання та його вплив на розвиток дитини.

Отримані дані свідчать про тісний взаємозв'язок між особливостями сімейної ситуації, стилем батьківського виховання, емоційно-поведінковими характеристиками дітей та їх схильністю до агресивної поведінки. Ці

фактори утворюють єдину систему, в якій зміни одного компонента відображаються на інших.

Діти з емоційно благополучних сімей, де переважає авторитетний стиль виховання, демонструють більш позитивні результати за всіма методиками. Для них характерні нижчі показники агресивності (за тестом руки), менше емоційних та поведінкових труднощів (за SDQ), а також ознаки психологічного комфорту і включеності в сім'ю на малюнках. Це підтверджує ключову роль батьківського ставлення для здорового розвитку дитини.

Натомість, у дітей з дисгармонійних сімей частіше спостерігається підвищена агресивність, емоційні проблеми та труднощі у поведінці. На їх малюнках нерідко присутні ознаки тривоги, конфліктності, емоційного відчуження. Такі результати більш характерні для сімей з авторитарним, ліберальним та особливо індіферентним стилями виховання.

Простежуються виразні паралелі між результатами різних методик. Так, діти з високим рівнем агресивності за тестом руки зазвичай мають і більше балів за шкалами емоційних симптомів, проблем з поведінкою та гіперактивності за SDQ. Вони ж частіше малюють відсторонені, конфліктні стосунки в сім'ї та холодне ставлення батьків.

Стиль сімейного виховання виявляється тісно пов'язаним з усіма аспектами психологічного функціонування дитини. Авторитетний підхід асоціюється з емоційним благополуччям, просоціальною поведінкою, успішністю адаптації. Інші ж стилі, особливо індіферентний, створюють підґрунтя для розвитку емоційно-поведінкових проблем, в тому числі агресивності.

Отримані дані узгоджуються з результатами багатьох сучасних досліджень, які вказують на провідну роль сім'ї у формуванні психічного здоров'я та адаптивності дитини. Зокрема, емоційна чуйність, прийняття та розумні обмеження з боку батьків визнаються ключовими факторами успішного розвитку дошкільників.

Разом з тим, слід враховувати й можливий зворотний вплив індивідуальних особливостей дитини на стиль виховання батьків. Так, емоційно складні, гіперактивні діти можуть провокувати більш авторитарні та менш чуйні реакції дорослих. Тому для розуміння витоків проблем важливо досліджувати всю систему сімейних взаємин.

Практична значущість отриманих результатів полягає в можливості розробки цілісних стратегій психологічної допомоги сім'ям з урахуванням комплексу виявлених особливостей. Зокрема, поряд з розвитком навичок ефективного батьківства, важливо приділяти увагу корекції емоційно-поведінкових проблем у дітей та гармонізації сімейної атмосфери в цілому.

Таким чином, застосування комплексу психодіагностичних методик дозволило отримати багатогранну картину взаємозв'язків між дитячо-батьківськими стосунками та індивідуальними особливостями дошкільників. Стиль сімейного виховання виявився потужним фактором, що визначає емоційне благополуччя, поведінкові прояви та адаптивність дитини. Перспективи подальших досліджень можуть бути пов'язані з вивченням ролі інших сімейних параметрів, а також розробкою диференційованих програм психологічного супроводу різних типів сімей.

2.3. Програма з корекції прояву агресивності у дітей старшого дошкільного віку

Програма з корекції проявів агресивності у дітей старшого дошкільного віку

Мета: Зменшення проявів агресивної поведінки у дітей старшого дошкільного віку та розвиток їхніх соціальних і емоційних навичок.

Цільова аудиторія: Діти старшого дошкільного віку (від 4 до 6 років), які демонструють агресивну поведінку.

Тривалість: 8 тижнів, 2 заняття на тиждень, по 45 хвилин.

Методологія: Поєднання когнітивно-поведінкової терапії (КПТ), соціально-емоційного навчання та ігрових методів.

Ключові елементи програми:

1. Розуміння агресивної поведінки: Діти вчаться розпізнавати та розуміти свої емоції, а також усвідомлювати вплив своєї поведінки на інших.
2. Саморегуляція та управління емоціями: Діти навчаються технікам саморегуляції, таким як глибоке дихання, візуалізація та позитивне самонавіювання, щоб допомогти їм краще контролювати свої імпульси та емоції.
3. Соціальні навички: Діти розвивають свої соціальні навички через рольові ігри, обговорення ситуацій та практику спілкування. Вони вчаться ефективно спілкуватися, вирішувати конфлікти та співпрацювати з однолітками.
4. Емпатія та співчуття: Діти заохочуються до розвитку емпатії та розуміння почуттів інших. Вони обговорюють перспективи та вчаться ставити себе на місце інших.
5. Альтернативні стратегії поведінки: Діти вчаться замінювати агресивні реакції більш адаптивними стратегіями поведінки. Вони досліджують альтернативні способи вираження своїх почуттів, такі як використання слів, прохання про допомогу або відхід від ситуації.
6. Розвиток позитивних стосунків: Діти заохочуються до розвитку позитивних стосунків з однолітками та дорослими. Вони вчаться цінувати дружбу, співпрацю та взаємоповагу.
7. Заохочення та позитивне підкріплення: Програма використовує систему заохочень та позитивного підкріплення, щоб підтримати позитивну поведінку. Діти отримують похвалу, нагороди та визнання за прогрес і зусилля.
8. Залучення батьків: Батьки залучаються до процесу через інформаційні сесії, домашні завдання та поради. Вони вчаться розуміти

агресивну поведінку, підтримувати розвиток соціальних навичок та створювати позитивне сімейне середовище.

Структура заняття:

Кожне заняття складається з наступних частин:

1. Вступна частина: Ігри для згуртування групи та створення позитивної атмосфери.
2. Розминка для мозку: Короткі вправи для підвищення концентрації та уваги.
3. Обговорення теми: Діти обговорюють тему заняття, наприклад, розпізнавання емоцій, вирішення конфліктів або емпатію.
4. Практична частина: Діти беруть участь у рольових іграх, інтерактивних іграх та практичних завданнях, які допомагають їм застосувати на практиці нові навички.
5. Домашнє завдання: Дітям та батькам дається домашнє завдання, таке як практика нових навичок або спостереження за емоціями.

Очікуємі результати:

Після завершення програми очікується, що діти:

1. Покращать свої соціальні та емоційні навички, включаючи саморегуляцію, емпатію та ефективне спілкування.
2. Розвинуть альтернативні стратегії поведінки замість агресивних реакцій.
3. Покращать свої стосунки з однолітками та дорослими, демонструючи більше співпраці та взаємоповаги.
4. Зменшать прояви агресивної поведінки та навчаться краще контролювати свої імпульси.
5. Набудуть навичок управління емоціями та розуміння почуттів інших.

Програма з корекції проявів агресивності спрямована на надання дітям старшого дошкільного віку практичних інструментів для управління своїми

емоціями, розвитку соціальних навичок та формування позитивних стосунків.

Програма з корекції проявів агресивності у дітей старшого дошкільного віку шляхом надання інформації та тренінгів для батьків та вихователів.

Мета: Зменшення проявів агресивної поведінки у дітей старшого дошкільного віку шляхом інформування та навчання батьків і вихователів ефективним стратегіям виховання.

Цільова аудиторія: Батьки та вихователі дітей старшого дошкільного віку (від 4 до 6 років), які демонструють агресивну поведінку.

Тривалість: 6 тижнів, 2 заняття на тиждень, по 90 хвилин.

Методологія: Поєднання освітніх сесій, інтерактивних обговорень та практичних тренінгів.

Ключові елементи програми:

1. Розуміння агресивної поведінки: Батьки та вихователі отримують інформацію про причини та наслідки агресивної поведінки у дітей старшого дошкільного віку. Вони дізнаються про емоційний, когнітивний та соціальний розвиток дітей, а також про фактори, які можуть сприяти агресії.

2. Стили виховання та їх вплив: Учасники досліджують різні стилі виховання та їхній вплив на поведінку дитини. Вони обговорюють авторитарний, авторитативний та дозвільний стилі виховання та вчаться розпізнавати їх прояви в собі та інших.

3. Емпатія та розуміння почуттів дитини: Батьки та вихователі вчаться ставити себе на місце дитини та розуміти її почуття. Вони обговорюють важливість емпатії у вихованні та вчаться розпізнавати емоційні сигнали дітей.

4. Позитивне дисциплінування: Учасники дізнаються про позитивні методи дисциплінування, які сприяють саморегуляції та відповідальності дитини. Вони вчаться встановлювати чіткі межі, послідовно застосовувати правила та використовувати наслідки замість покарань.

5. Розвиток соціальних навичок: Батьки та вихователі отримують інструменти для розвитку соціальних навичок у дітей, включаючи ефективне спілкування, вирішення конфліктів та співпрацю. Вони вчаться моделювати та заохочувати позитивну соціальну поведінку.

6. Практичні стратегії: Учасники отримують практичні стратегії для роботи з агресивною поведінкою, включаючи техніки відволікання, заспокоєння та вирішення проблем. Вони вчаться реагувати на агресивні епізоди спокійно та конструктивно.

7. Співпраця між батьками та вихователями: Програма заохочує співпрацю між батьками та вихователями. Вони діляться досвідом, обговорюють виклики та обмінюються ідеями щодо підтримки позитивної поведінки.

8. Практичні тренінги: Кожне заняття включає практичні тренінги, рольові ігри та інтерактивні вправи. Учасники відпрацьовують нові навички через симуляції, отримуючи зворотний зв'язок та підтримку від колег.

Структура заняття:

Кожне заняття складається з наступних частин:

1. Освітня частина: Презентація або лекція, що надає інформацію про конкретну тему, наприклад, стилі виховання або емпатійне спілкування.

2. Обговорення: Учасники діляться своїми думками, досвідом та викликами, пов'язаними з темою. Обговорення сприяє обміну ідеями та взаємному навчанню.

3. Практичний тренінг: Учасники беруть участь у рольових іграх, симуляціях або інтерактивних вправах, відпрацьовуючи нові навички та стратегії.

4. Домашнє завдання: Батькам та вихователям дається домашнє завдання, таке як спостереження за своєю поведінкою, практика нових навичок або читання відповідної літератури.

Очікуємі результати:

Після завершення програми очікується, що батьки та вихователі:

1. Набудуть глибшого розуміння агресивної поведінки та її причин.
 2. Розвинуть більш ефективні стилі виховання, засновані на емпатії та позитивному дисциплінуванні.
 3. Отримають практичні стратегії для роботи з агресивною поведінкою та розвитку соціальних навичок у дітей.
 4. Покращать свої навички спілкування та співпраці з дітьми, сприяючи позитивній поведінці.
 5. Створять більш гармонійне та підтримуюче середовище для дітей, сприяючи їхньому емоційному та соціальному.
- Рекомендації і для батьків та педагогів щодо корекції агресивної поведінки у дітей старшого дошкільного віку:

Для батьків:

1. Моделюйте гарну поведінку: Діти вчаться на тому, що бачать, тому обов'язково демонструйте шанобливу та емпатійну поведінку по відношенню до інших.
2. Встановіть чіткі межі: Встановіть чіткі правила та наслідки агресивної поведінки, водночас заохочуючи позитивну поведінку.
3. Заохочуйте емпатію: Поговоріть з дитиною про те, що відчувають інші, коли до них ставляться агресивно. Попросіть її уявити, як би вона почувалася в такій ситуації.
4. Навчайте альтернативним рішенням: Заохочуйте дитину критично мислити про проблеми та знаходити альтернативні рішення агресивній поведінці.
5. Забезпечуйте позитивне підкріплення: Хваліть і заохочуйте дитину за позитивну поведінку, наприклад, за те, що вона ділиться чи грає по черзі.
6. Зберігайте спокій і послідовність: Коли маєте справу з агресивною поведінкою, залишайтеся спокійними і послідовними у своїй реакції. Уникайте покарання або крику, оскільки це може призвести до ескалації ситуації.

7. Заохочуйте спілкування: Створіть безпечне та відкрите середовище, щоб ваша дитина могла висловлювати свої почуття та проблеми.

Для вчителів:

1. Створіть позитивну атмосферу в класі: Створіть теплу і гостинну атмосферу в класі, яка сприятиме повазі, співпереживанню і доброті.
2. Використовуйте позитивне підкріплення: Винагороджуйте позитивну поведінку, наприклад, коли діти діляться чи допомагають іншим, похвалою, наліпками чи іншими заохоченнями.
3. Навчайте соціальним навичкам: Включіть навчання соціальним навичкам у свій щоденний розпорядок дня, наприклад, навчіть дітей ділитися, ділитися і співпрацювати по черзі.
4. Заохочуйте емпатію: Використовуйте історії, рольові ігри та дискусії для розвитку емпатії та розуміння почуттів інших людей.
5. Використовуйте техніки перенаправлення: Перенаправляйте поведінку дітей, пропонуючи їм альтернативні види діяльності або рішення, коли вони демонструють агресивну поведінку.
6. Зберігайте спокій і послідовність: Зберігайте спокій і послідовність у своїй реакції на агресивну поведінку, уникаючи покарання або крику.
7. Спілкуйтеся з батьками: Інформуйте батьків про поведінку та успіхи їхньої дитини та працюйте разом, щоб виробити послідовний підхід до корекції агресивної поведінки.

Додаткові поради:

1. Заохочуйте дітей висловлювати свої почуття через мистецтво, музику чи письмо.
2. Надавайте дітям можливість практикувати навички вирішення проблем і конфліктів.
3. Навчіть дітей розпізнавати і регулювати свої емоції, наприклад, робити глибокі вдихи або рахувати до 10.
4. Заохочуйте дітей думати про наслідки своїх дій і про те, як вони впливають на інших.

5. Дотримуючись цих рекомендацій, батьки та педагоги можуть разом працювати над створенням сприятливого середовища, яке сприяє соціальному, емоційному та поведінковому розвитку дітей старшого дошкільного віку.

Висновки до 2 розділу

1. Дослідження взаємозв'язку між стилем сімейного виховання та проявами агресивності у дітей старшого дошкільного віку проводилось онлайн із залученням 30 батьків і 30 дітей віком від 4 до 6 років з України, Норвегії, Румунії та Литви. Така вибірка дозволила отримати різноманітні дані та підвищити зовнішню валідність результатів.

2. Для комплексної оцінки особливостей сімейного виховання та індивідуальних характеристик дітей використовувався набір взаємодоповнюючих методик: "Малюнок сім'ї", "Тест руки" (Е. Вагнер, Б. Брайклін), SDQ (Опитувальник сильних сторін і труднощів) та «Стили виховання» (Д. Баумрінд).

3. Методика "Малюнок сім'ї" дозволила виявити особливості сприйняття дітьми емоційної атмосфери в родині. Зображення роз'єднаних фігур, відсутність членів сім'ї, ознаки тривоги та агресії на малюнках вказують на проблеми у сімейних стосунках та емоційному стані дитини.

4. За результатами "Тесту руки" виявлено значну варіативність рівня агресивності серед досліджуваних дітей. Підвищені показники агресії частіше спостерігаються у хлопчиків та поєднуються з низькими показниками адаптивності. Це свідчить про недостатню сформованість механізмів емоційної регуляції та високий ризик проявів агресії.

5. Опитувальник сильних сторін і труднощів (SDQ) показав, що у 40% дітей наявні виражені емоційні та поведінкові проблеми, особливо гіперактивність та труднощі емоційної регуляції. Ці дані узгоджуються з

результатами попередніх методик і підтверджують зв'язок між сімейними факторами та адаптацією дитини.

6. За методикою «Стилі виховання» Д. Баумрінд встановлено, що найбільш поширеним серед батьків є авторитетний стиль (43%), який пов'язаний з кращими показниками емоційного благополуччя та поведінки дітей. Авторитарний, ліберальний та індиферентний стилі асоціюються з вищим рівнем агресивності та емоційно-поведінкових труднощів.

7. Порівняння результатів різних методик виявило стійкі взаємозв'язки між якістю сімейних стосунків, стилем виховання, емоційним станом дитини та проявами агресивної поведінки. Діти з емоційно благополучних сімей демонструють нижчий рівень агресивності та краще психологічне функціонування .

8. Отримані дані підтверджують провідну роль сім'ї у формуванні особистості дитини та узгоджуються з сучасними дослідженнями. Практична значущість результатів полягає в можливості розробки цілісних стратегій психологічної допомоги сім'ям, спрямованих на оптимізацію стилю виховання, покращення дитячо-батьківських стосунків та корекцію емоційно-поведінкових проблем дошкільників .

ВИСНОВКИ

Сімейне виховання відіграє ключову роль у формуванні особистості дитини дошкільного віку, впливаючи на емоційний, соціальний та особистісний розвиток дитини. Сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, а також її матеріального забезпечення. Теоретико-методологічні основи сімейного виховання включають в себе різноманітні підходи, засоби, методи та прийоми виховання, які спрямовані на подолання протиріч між бажанням бути завжди об'єктом прив'язаності з боку батьків і неможливістю цього, прилучення до самостійності, виконання вимог батьків, прояв інтересу до друзів, набуття умінь вступати з ними у відносини і спілкування.

Проблеми деформації особистості дошкільника в контексті сімейного виховання можуть бути різноманітними, включаючи порушення в емоційній, когнітивній, поведінковій та соціальній сферах. Деформація особистості є терміном, який використовується для опису відхилень у розвитку особистості, що призводять до дисгармонії між індивідом та суспільством, а також внутрішньої дисгармонії в самій особистості.

Проаналізувавши теоретико-методологічні основи сімейного виховання, виявлено, що воно визначається комплексом факторів, включаючи стилі взаємодії між батьками та дітьми, рольові очікування, рівень комунікації та емоційної підтримки в сім'ї. Проте, деформація особистості дошкільника може виникнути внаслідок неконструктивного сімейного середовища, де переважають негативні стилі виховання, відсутність емоційної підтримки та нерівномірність у встановленні меж. Такі умови можуть сприяти формуванню агресивної поведінки, соціальної ізоляції та негативного самопочуття у дітей.

Емпіричне дослідження взаємозв'язку стилю сімейного виховання з проявами агресивності у дітей старшого дошкільного віку вимагає використання різних дослідницьких методів, включаючи теоретичні (методи

теоретичного аналізу, історичний та порівняльний аналіз, прогностичне моделювання), емпіричні (вивчення літературних джерел, спостереження, бесіда, «педагогічний консилиум», метод незалежних характеристик, вивчення та узагальнення досвіду, вивчення продуктів діяльності дітей, соціологічні опитування, тестування, соціометрія, психологічні методи, математичні методи) .

Проведене емпіричне дослідження підтвердило наявність взаємозв'язку між стилем сімейного виховання та проявами агресивності у дітей старшого дошкільного віку. Зокрема, встановлено, що сімейне середовище, яке характеризується високим рівнем контролю та суворості, а також низьким рівнем емоційної підтримки та відсутністю взаєморозуміння, асоціюється з більш високим рівнем агресивності у дітей. На основі отриманих результатів була розроблена програма корекції, спрямована на покращення якості сімейного виховання та зменшення проявів агресивності у дітей. Програма включає в себе комплекс заходів, спрямованих на підвищення емоційної підтримки, встановлення позитивних зв'язків та розвиток альтернативних стратегій вираження емоцій у сім'ї. Вона базується на принципах позитивного підходу до виховання та сприяє формуванню здорових міжособистісних відносин та позитивної атмосфери в сімейному середовищі.

Розробка програми корекції для дітей старшого дошкільного віку, які проявляють агресивність, має на меті забезпечити ефективне втручання та підтримку, спрямоване на зміну поведінки, мислення, емоцій та фізіологічних реакцій. Це може включати стратегії для зміни поведінки, мислення, емоцій та фізіологічних реакцій, а також роботу над подоланням катастрофічного мислення, яке є переконанням, що навіть при наявності інших, більш ймовірних сценаріїв, майбутнє буде «справжньою катастрофою», яку неможливо витримати .

Важливою є робота над подоланням протиріч між бажанням бути завжди об'єктом прив'язаності з боку батьків і неможливістю цього,

прилучення до самостійності, виконання вимог батьків, прояв інтересу до друзів, набуття умінь вступати з ними у відносини і спілкування.

Лих

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Amy Marschall. What Is Bowenian Family Therapy? [Електронний ресурс] / Amy Marschall. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.verywellmind.com/bowenian-family-therapy-definition-and-techniques-5214558>.
2. Baumrind, D. (1966). Effects of Authoritative Parental Control on Child Behavior. *Child Development*, 37(4), 887–907.
3. Baumrind, D. (2013). Authoritative parenting revisited: History and current status. In R. E. Larzelere, A. Sheffield, & A. W. Harrist (Eds.), *Authoritative parenting: Synthesizing nurturance and discipline for optimal child development*. Washington, DC: American Psychological Association.
4. Diana Lang, *Parenting and Family Diversity Issues* ES: Iowa State University Digital Press, Ames, Iowa, USA, 2020, pp. 276
5. Elizabeth Erban. Salvador Minuchin: Family therapy [Електронний ресурс] / Elizabeth Erban. – 2024. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.betterhelp.com/advice/therapy/salvador-minuchins-impact-on-family-therapy/>.
6. Farrington, D. P., Coid, J. W., & Murray, J. (2009). Family factors in the intergenerational trans-mission of offending. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 19, 109-124.
7. Herpers PCM, Neumann JEC, Staal WG. Treatment Refractory Internalizing Behaviour Across Disorders: An Aetiological Model for Severe Emotion Dysregulation in Adolescence. *Child Psychiatry Hum Dev*. 2021 Jun;52(3):515-532
8. Johnson ME. The effects of traumatic experiences on academic relationships and expectations in justice-involved children. *Psychol Sch*. 2018 Mar;55(3):240-249.
9. Kelty, N. E., & Wakabayashi, T. (2020). Family Engagement in Schools: Parent, Educator, and Community Perspectives. *Sage Open*, 10(4).

10. Logos: збірник наукових праць студентів. Випуск II / уклад. О. І. Поясик, М. П. Ковальчук. Івано-Франківськ: НАІР, 2019. 96 с
11. Saul Mcleod. Piaget's Theory And Stages Of Cognitive Development [Електронний ресурс] / Saul Mcleod. – 2024. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.simplypsychology.org/piaget.html>.
12. Sutton J. What Is Systems Therapy? 7 Theories & Techniques Explained [Електронний ресурс] / Jeremy Sutton. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://positivepsychology.com/systems-therapy/>.
13. What Is Humanistic Learning Theory in Education? [Електронний ресурс]. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.wgu.edu/blog/what-humanistic-learning-theory-education2007.html>.
14. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць. Вип. 16 – К.: Логос, 2012. – 213 с
15. АЛЕНДАРЬ Н. СІМ'Я ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ [Електронний ресурс] / Н. АЛЕНДАРЬ, Н. СЕМЕНОВА. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: https://www.researchgate.net/publication/366567366_SIM%27A_TA_II_VPLIV_NA_FORMUVANNA_OSOBISTOSTI_DITINI_DOSKILNOGO_VIKU
16. Алексеенко Т. Ф. Тенденції розвитку і класифікація батьківсько дитячих стосунків в умовах сучасної сім'ї. // Збірник наукових праць Української Академії державного Управління при Президентові України / За заг. ред. В. М. Князева, М. І. Пірен. – К.: Вид-во УАДУ, 2001. Вип. 1 "А". – 192 с.
17. Березка, С. В. (2015). Психологічні витоки деформацій особистості. Молодий вчений, (9 (2)), 120-123.
18. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
19. Дитина в сім'ї / Упоряд. Т. Науменко. – К.: Ред. загальнопед. газ., 2005. – 128 с

20. Добровольська Л.П. Вплив сімейного виховання на прояви агресивної поведінки у дітей передшкільного віку / Л.П. Добровольська, І.С. Третякова // The Second International scientific congress of scientists of Europe. Proceedings of the II International Scientific Forum of Scientists «East–West» (May 10-11, 2018). Premier Publishing s.r.o. Vienna. 2018. – 822 p. – p.197-213

21. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 424 с.

22. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери/ За заг. редакцією проф І. Зверєвою.- Київ, Симферопіль: Універсум, 2012. - 536 с.

23. КОЗИР Є.С. ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВА СФЕРА ДІТЕЙ ІЗ ПОРУШЕННЯМ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ [Електронний ресурс] / КОЗИР Є.С. – Режим доступу до ресурсу: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/17012/%D0%95%D0%BC%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE-%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D1%81%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B0%20%D0%B4%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%B9%20%D1%96%D0%B7%20%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%83%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%D0%BC%20%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83.pdf?sequence=1>.

24. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) : навч. посіб. для вищ. навч. закладів. К. : Освіта, 1998. 225 с.

25. Маляр О. І. Емоційна взаємодія в сім'ї та її врахування у роботі соціального працівника.

26. МАРГАРЕТ МІД - ЗАСНОВНИЦЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ ТРЬОХ ТИПІВ КУЛЬТУР / Коляденко С. //Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення: зб. наук. праць / редкол. М.

А. Козловець, Л. В. Горохова, О. В. Чаплінська [та ін.]. – Житомир: Видавничий центр ЖДУ імені Івана Франка, 2022. – С. 114-120.

27. Методика виховання та розвитку дітей раннього віку : навч.-метод. посібник /авт.-упор. Н. Г. Каньоса, Т. Й. Бабюк, І. Л. Пукас, Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2021. 268 с.

28. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: Навчальний посібник [5-те видання, доповнене і перероблене] / Н. Є. Мойсеюк. – К., 2007. – 656 с.

29. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка, соціальна робота». 2019. Випуск 1 (44). С 11-115.

30. Олена Маханькова. Стилi виховання та їхній вплив на дітей: науковий підхід [Електронний ресурс] / Олена Маханькова. – 2107. – Режим доступу до ресурсу: <https://uamodna.com/articles/styli-vyhovannya-ta-yihniy-vplyv-na-ditey-naukovuuy-pidhid/>.

31. ОПИТУВАЛЬНИК „СИЛЬНІ СТОРОНИ І ТРУДНОЩІ” (для дітей віком 4-16 років) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.mh4u.in.ua/wp-content/uploads/2020/06/opytuvalnyk.-sylni-storony-i-trudnoshhi-dlya-ditej-vid-4-16.pdf>.

32. Педагогіка сімейного виховання: навчальний посібник/ О.Д.Замашкіна –. Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2016. – 400с

33. Психодіагностичний інструментарій для вивчення особливостей підлітків в умовах інтернатного закладу / Ревіталізація дітей з особливими потребами: монографія / За заг. ред. проф. Гошовського Я.О. – Луцьк: ПП Іванюк В.П., 2013. – С.181-236.

34. Психологія: емоційна сфера особистості: Навч.посібник – Київ: Либідь, 2007. – 256 с.

35. Соколовська Н. Василь Сухомлинський – видатний педагог сучасності [Електронний ресурс] / Ніна Соколовська. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://ped.kpnu.edu.ua/2020/09/28/vasyl-sukhomlynskyi-vydatnyi-pedahoh-suchasnosti/>.

36. Стили виховання дітей Баумрінда [Електронний ресурс]. – 2022.
– Режим доступу до ресурсу:
[https://ukrayinska.libretexts.org/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96_%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B8/%D0%94%D0%BE%D1%88%D0%BA%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0/%D0%9A%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B0%3A_%D0%92%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D1%82%D0%B0_%D1%81%D1%96%D0%BC%D0%B5%D0%B9%D0%BD%D0%B5_%D1%80%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%96%D1%82%D1%82%D1%8F_%D0%BF%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%8C_\(Lang\)/04%3A_%D0%92%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%A1%D1%82%D0%B8%D0%BB%D1%96/04.1%3A_%D0%A1%D1%82%D0%B8%D0%BB%D1%96_%D0%B2%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B4%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%B9_%D0%91%D0%B0%D1%83%D0%BC%D1%80%D1%96%D0%BD%D0%B4%D0%B0](https://ukrayinska.libretexts.org/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96_%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B8/%D0%94%D0%BE%D1%88%D0%BA%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0/%D0%9A%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B0%3A_%D0%92%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D1%82%D0%B0_%D1%81%D1%96%D0%BC%D0%B5%D0%B9%D0%BD%D0%B5_%D1%80%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%96%D1%82%D1%82%D1%8F_%D0%BF%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%8C_(Lang)/04%3A_%D0%92%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%A1%D1%82%D0%B8%D0%BB%D1%96/04.1%3A_%D0%A1%D1%82%D0%B8%D0%BB%D1%96_%D0%B2%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B4%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%B9_%D0%91%D0%B0%D1%83%D0%BC%D1%80%D1%96%D0%BD%D0%B4%D0%B0).
37. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка / В.О.Сухомлинський. - К.: Рад. школа, 1978. - 263 с.
38. Теоретичні основи психології особистості : навч. посіб. / М. В. Папуча, М. М. Наконечна. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2018. – 60 с.
39. ТЕСТ РУКИ ВАГНЕРА – ДІАГНОСТИКА АГРЕСИВНОСТІ [Електронний ресурс]. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://vseosvita.ua/blogs/test-ruky-vahnera-diahnostyka-ahresyvnosti-33326.html>.
40. Ціник Я. Л. Взаємозв'язок стилів сімейного виховання з проявами агресивності у дітей старшого дошкільного віку : кваліфікаційна робота магістра спеціальності 053 «Психологія» / наук. керівник Н. Ф. Шевченко. Запоріжжя : ЗНУ, 2021. 103 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

МАЛЮНОК «МОЯ СІМ'Я»

Малюнок сім'ї — графічна проєктивна методика, що дозволяє отримати інформацію про особливості сімейних відносин. Дана методика застосовується для діагностики дітей, починаючи з 3-4-річного віку. Обстежуваним може бути не тільки дитина, а ще й дорослий.

Сімейну ситуацію, яку батьки оцінюють з усіх боків позитивно, дитина може сприймати зовсім інакше. Дізнавшись, яким вона бачить навколишній світ, сім'ю, батьків, себе, можна зрозуміти причини виникнення багатьох проблем і ефективно допомогти їй при їх вирішенні.

Інтерпретація процесу малювання реалізує тезу про те, що за динамічними характеристиками малювання криються зміни думки, актуалізація почуттів, напруга, конфлікти, які відображають значущість певних деталей малюнка дитині. Інтерпретація процесу малювання вимагає творчого включення всього практичного досвіду психолога, його інтуїції.

Тест призначений для виявлення особливостей внутрішньосімейних відносин. Методику можна використовувати з 3 років.

Процедура.

Дитині дають простий олівець середньої м'якості, набір кольорових олівців, гумку і стандартний чистий аркуш паперу формату А4. Використання будь-яких додаткових інструментів виключається.

Інструкція: «Намалюй, будь ласка, свою сім'ю». Не слід давати які-небудь вказівки чи уточнення. На запитання, яні може поставити дитина, типу «Кого треба малювати, а кого не треба?», «Треба намалювати всіх?», «А дідуся малювати треба?» і т. д., відповідати слід ухильно, наприклад: «Малюй так, як тобі хочеться».

У зв'язку з тим, що опитування було в онлайн-форматі, процедура аналізу процесу малювання і складу сім'ї відсутня.

Оцінка загальної структури.

Якщо члени сім'ї зображені так, що тримаються за руки, то це може відповідати реальній ситуації в сім'ї, а може бути відображенням бажаного. Але, загалом малювання членів сім'ї із сполученими руками, об'єднаність їх у загальній діяльності є індикаторами психологічного благополуччя, сприйняття включеності в сім'ю. Малюнки з протилежними характеристиками (роз'єднаністю членів сім'ї) можуть вказувати на низький рівень емоційних зв'язків.

Якщо якийсь персонаж віддалений від інших фігур, це може говорити про «дистанцію», яку дитина помічає в житті і виділяє її.

Малюючи одного з членів сім'ї вище за інших, дитина тим самим надає йому винятковий статус. Цей персонаж, на думку дитини, володіє найбільшою владою в сім'ї, навіть якщо досліджуваний малює його найменшим порівняно з розмірами інших. Нижче всіх інших дитина схильна малювати того, чий вплив в сім'ї є мінімальним. Для прикладу, якщо дитина вище всіх ставить свого молодшого брата, то, на її думку, він саме той, хто управляє всіма іншими.

Якщо взагалі не зображені люди або зображені тільки люди, які не пов'язані з сім'єю, то це свідчить про травматичні переживання, пов'язані з родиною, відчуття знедоленої, покинутості (тому такі малюнки часті у дітей, які нещодавно прийшли в інтернат), аутизм, відчуття небезпеки, великий рівень тривожності, результат поганого контакту психолога з дитиною.

Діти зменшують склад сім'ї, «забуваючи» намалювати тих членів сім'ї, які їм менш емоційно привабливі, з якими склалися конфліктні відносини.

Часте явище в дитячих малюнках — відмова малювати молодшого брата або сестру. Пояснення, такі, як «Брата я забув намалювати» або «Для молодшого брата місця не вистачило» можуть ввести в оману. Нічого випадкового в малюнку сім'ї немає. Все має своє значення, виражає ті чи інші почуття і переживання дитини по відношенню до близьких йому людей. Досить поширена ситуація, коли дитина ревнує батьків до молодшої дитини, оскільки тому дістається велика частина любові та уваги батьків. Оскільки в

реальності вона стримує прояв почуття невдоволення і агресії, у малюнку сім'ї ці почуття знаходять свій вихід. Молодший сиблінг просто не зображується на малюнку. Заперечуючи його існування, дитина знімає наявну проблему. Може мати місце й інша реакція: дитина може зобразити на малюнку молодшого сиблінга, але виключити самого себе зі складу сім'ї, таким чином ідентифікуючи себе з суперником, який користується увагою і любов'ю батьків. Відсутність на малюнку дорослих може свідчити про негативне ставлення дитини, відсутності будь-якого емоційного зв'язку з ними.

Збільшення складу родини пов'язано з незадоволеними психологічними потребами в сім'ї. Це свідчить про спробу заповнити пустоти, відшкодувати брак близьких, теплих відносин, компенсувати недостатність емоційних зв'язків. Так, хлопчик, будучи єдиною дитиною в сім'ї, може включити в свій малюнок двоюрідних сестер чи братів, далеких родичів і різних тварин — кішок, собак та інших, висловлюючи тим самим недолік близького спілкування з іншими дітьми і потребу мати постійного супутника в іграх, з яким можна було б спілкуватися на рівних. Якщо намальовані дорослі, не пов'язані з сім'єю, то це вказує на пошук людини, здатної задовольнити потребу дитини в близьких емоційних контактах. У деяких випадках — на символічне руйнування цілісності сім'ї, помста батькам внаслідок відчуття непотрібності.

Коли близьке розташування фігур обумовлено задумом помістити членів сім'ї в обмежений простір (човен, маленький будиночок і т.ін.) свідчить про спробу дитини об'єднати, згуртувати родину (для цієї мети дитина вдається до зовнішніх обставин, так як відчуває марність такої спроби).

Якщо дитина малює лінію землі і розташовує людину високо від неї (людина ніби в повітрі), то це може свідчити про відірваність від реальності, схильність до фантазії, слабкий контакт з дійсністю. Також лінія основи (землі) може означати незахищеність, вона надає малюнку стабільність.

Проведена внизу сторінки лінія характерна для дітей з нестійких сімей.

Аналіз особливостей фігур.

Абсолютна величина фігур. Великі, через весь лист, фігури малюють імпульсивні, впевнені в собі, схильні до домінування діти. Дуже маленькі фігури пов'язані з тривожністю, відчуттям небезпеки.

Найбільш привабливого персонажа для дитини можна визначити за такими ознаками: він зображується першим і поміщається на передньому плані; він вищий і крупніший за інших; намальований з більшою любов'ю і ретельністю; інші персонажі згруповані навколо, повернені в його бік, дивляться на нього; зображений одягненим в особливий одяг; промальовано велику кількість деталей тіла.

Найменш значимий персонаж на малюнку зображується найменшим, часто схематично, малюється в останню чергу і поміщається в стороні від інших. Дитина може перекреслити його кількома штрихами або стерти гумкою. Іноді пропуск в малюнку істотних частин тіла (голови, рук, ніг) може вказувати поряд з негативним ставленням також і на агресивні імпульси щодо цієї людини.

Сильне штрихування або сильний натиск олівця при зображенні тієї чи іншої фігури видають відчуття тривоги, яке відчуває дитина по відношенню до цього персонажа. І навпаки, саме така фігура може бути зображена за допомогою слабкої, тонкої лінії.

Дистанція між членами сім'ї — один з важливих характеристик. Відстані на малюнку є відображенням психологічної дистанції. Найбільш близькі люди зображуються на малюнку ближче до фігури дитини. Перевага того чи іншого з батьків виражається в тому, ближче до кого з батьків намалював себе дитина, який вираз обличчя прочитується у фігурах батьків.

Важливо звертати увагу і на малювання окремих частин тіла. Справа в тому, що окремі частини тіла пов'язані з певними сферами активності, є засобами спілкування, контролю, пересування і т.д.

Руки є основними засобами впливу на світ, фізичного контролю поведінки інших людей. Якщо дитина малює себе з піднятими вгору руками, з довгими пальцями, то це часто пов'язано з його агресивними бажаннями. Іноді такі малюнки малюють і зовні спокійні, поступливі діти. Можна припускати, що дитина відчуває ворожість по відношенню до оточуючих, але його агресивні спонукання пригнічені. Таке малювання себе також може вказувати на прагнення дитини компенсувати свою слабкість, бажання бути сильним, панувати над іншими. Ця інтерпретація більш достовірною тоді, коли дитина на додаток до «агресивним» рукам ще малює і широкі плечі або інші атрибути, символи «мужності» і сили. Іноді дитина малює всіх членів сім'ї з руками, але «забуває» намалювати їх собі. Якщо при цьому дитина малює себе ще й непропорційно маленьким, то це може бути пов'язано з почуттям безсилля, власної меншовартості в сім'ї, з відчуттям, що оточуючі пригнічують його активність, надмірно його контролюють. Цікаві малюнки, в яких один з членів сім'ї намальований з довгими руками, великими пальцями. Найчастіше це вказує на сприйняття дитиною агресивності цього члена сім'ї. Те ж значення може мати і презентація члена сім'ї взагалі без рук — таким чином, дитина символічними засобами обмежує його активність.

Голова — центр локалізації «Я», інтелектуальної та перцептивної діяльності. Якщо діти старше п'ятирічного віку (нормального інтелекту) в малюнку пропускають частини обличчя (очі, рот), це може вказувати на серйозні порушення в сфері спілкування, відгородження, аутизм. Якщо при малюванні інших членів сім'ї дитина пропускає голову, риси обличчя або штрихує все обличчя, то це часто пов'язано з конфліктними відносинами з даною особою, ворожим ставленням до нього.

Вираз обличчя намальованих людей також може бути індикатором почуттів дитини до них. Однак треба мати на увазі, що діти схильні малювати усміхнених людей, це своєрідний «штамп» у їхніх малюнках, але це зовсім не означає, що діти так сприймають оточуючих. Для інтерпретації

малюнок сім'ї вирази облич значущі тільки в тих випадках, коли вони відрізняються один від одного.

Презентація зубів і виділення рота часті у дітей, схильних до оральної агресії. Якщо дитина так малює не себе, а іншого члена сім'ї, то це часто пов'язано з почуттям страху, сприйняттям ворожості цієї людини до дитини або до інших членів родини.

Досліджуваний про себе.

Дитина не малює себе або замість сім'ї малює тільки себе. В обох випадках досліджуваний не включає себе до складу сім'ї, що свідчить про відсутність почуття спільності з членами сім'ї. Відсутність у малюнку «Я» більш характерно дітям, які відчувають неприйняття. Презентація в малюнку тільки «Я» може вказувати на різні причини. Якщо малюнок про самого себе загалом позитивний (велика кількість деталей тіла, квітів, декорування одягу, велика величина фігури), то це поряд з несформованим почуттям згуртованості вказує і на певні егоцентричні, істероїдні риси характеру. Якщо ж малюнку характерна маленька величина, схематичність, загалом створений негативний емоційний фон, то можна припускати присутність почуття покинутості, іноді це може вказувати на античність. Деякі діти найбільшими або рівними за величиною з батьками малюють себе. Як правило, це може бути пов'язано з: егоцентричністю дитини, змаганням за батьківську любов з батьком чи матір'ю, виключаючи або зменшуючи при цьому «конкурента». Значно меншими, ніж інших членів сім'ї, себе малюють діти, які: відчувають свою незначність, непотрібність і т. п. вимагають опіки, піклування з боку батьків, займаючи в сім'ї позицію «малюка».

Якщо дитина більше всіх виділяє на малюнку свою фігуру, малює себе більш ретельно, промальовуючи всі деталі, зображуючи більш яскраво, так що кидається в очі, а інші фігури складають просто фон, то тим самим вона висловлює важливість власної особистості. Вона вважає себе основним персонажем, навколо якого обертається життя в сім'ї, найбільш значущим, унікальним. Подібне відчуття виникає на основі батьківського ставлення до

дитини. Прагнучи втілити в дитині все те, чого не змогли домогтися самі, дати їй все, чого були позбавлені, батьки визнають її пріоритет, першорядність її бажань та інтересів і свою допоміжну, другорядну роль.

Маленька, слабка фігурка може виражати почуття безпорадності і таким чином демонструється потреба турботи і догляду. Таке положення може бути пов'язано з тим, що дитина звикла до атмосфери постійної і надмірної опіки, яка оточує її в сім'ї (часто спостерігається в сім'ях з єдиною дитиною), тому відчуваючи себе слабкою дитина може зловживати цим, маніпулюючи батьками і постійно вимагаючи від них допомоги та уваги.

Дитина може намалювати себе поблизу батьків, відтіснивши інших членів сім'ї. Таким чином, вона підкреслює свій винятковий статус серед інших дітей.

Батьківська пара.

Зазвичай батьки зображуються разом, батько вище і крупніше міститься ліворуч, мати нижче праворуч, за ними слідує інші фігури в порядку значимості. Слід враховувати, що малюнок не завжди відображає дійсність, іноді це лише віддзеркалення бажаного. Дитина, яка виховується одним із батьків, може протє зобразити їх обох, висловлюючи тим самим своє бажання того, щоб їх союз відновився. Якщо ж дитина малює одного з батьків, з яким живе, це означає прийняття нею реально наявної ситуації, до якої дитина більш-менш адаптувалась.

Один з батьків може опинитися на малюнку в ізолюваному положенні. Якщо фігура однієї статі із досліджуваним і зображена осторонь від інших, то це можна інтерпретувати як бажання дитини перебувати з кимось із батьків протилежної статі. Ревнощі, викликані Едіповим комплексом, є цілком нормальним явищем для дитини до досягнення нею статевого дозрівання (в середньому 12 років).

Якщо на малюнку батьки контактують один з одним, наприклад тримаються за руки, то, значить, у житті між ними спостерігається тісний психологічний контакт.

Ідентифікація та гендерні особливості досліджуваного

Ідентифікація проявляється в схожому зображенні себе і людини з якою дитина себе ідентифікує. Або ця людина зображується досить детально і гарно промальовується.

Ідентифікація з кимось із батьків своєї статі відповідає нормальному стану речей.

Ідентифікація зі старшим сиблінгом, незалежно від статі, також є нормальним явищем, особливо якщо є відчутна різниця у віці.

Дівчатка більше, ніж хлопчики, приділяють увагу малюванню особи, зображують більше деталей. Вони зауважують, що їхні матері багато часу приділяють догляду за обличчям, косметиці і самі поступово засвоюють цінності дорослих жінок. Тому концентрація на малюванні особи може вказувати на хорошу статеву ідентифікацію дівчинки.

У малюнках хлопчиків цей момент може бути пов'язаний із заклопотаністю своєю фізичною красою, прагненням компенсувати її фізичні вади, формуванням стереотипів жіночої поведінки.

ХТО НА МАЛЮНКУ?

- відсутність на малюнку якогось члена сім'ї свідчить про підсвідомі негативні почуття до цієї особи або відсутність з нею тісного емоційного контакту
- відсутність на малюнку самої дитини говорить про бажання відгородитися від близьких або труднощі з самовираженням («я зайвий», «мене не помічають»)
- предмети чи посторонні люди між членами родини означають перешкоди для спілкування

ДЕТАЛІ

- чим більш яскравим кольором намальований той чи інший член сім'ї, тим позитивніші емоції він викликає у дитини
- доволі часто тим же кольором, що й себе, дитина зображує найбільш близьку людину

- чим більшу площу займає малюнок, тим впевненіше відчуває себе дитина
- якщо багато простору не заповнено, а малюнок маленький, розташований скраю, дитина замкнена, не впевнена у собі та має занижену самооцінку

ХТО, ЯК І ЗА КИМ

- найбільш значима особа зазвичай зображується найпершою та має найбільший розмір
- якщо дитина зобразила себе на останньому місці та надто малого розміру – це може свідчити про дискомфорт та невпевненість у собі
- чим більша відстань між членами сім'ї на малюнку – тим менш дружньою сприймає її дитина
- ідеально – коли дитина зображена між мамою і татом і тримає їх за руку

ЧАСТИНИ ОБЛИЧЧЯ (трактування з точки зору дитини)

- голова: у кого найбільша – той найрозумніший
- очі: великі – тривога, прохання про допомогу та підтримку; надто вузькі чи маленькі – внутрішній плач, персонаж забороняє собі висловлювати почуття
- вуха: у кого великі вуха – той має більше прислухатися до інших та рахуватися з ними. У когось немає вух – людина повністю ігнорує усіх інших

ЧАСТИНИ ТІЛА

- рот: великий рот – джерело загрози, якщо рот не намальований (або у вигляді тонкої прямої лінії) – цей член сім'ї не може ні на що впливати, не висловлює почуттів
- шия – символ самоконтролю, раціональність

- руки – здатність до взаємодії та внесення змін. Чим більше пальців на руці – тим сильнішою є людина, мало пальців – прояв слабкості й нездатності діяти
- ноги – символ стабільності та надійності («твердо стояти на ногах»)
- зверніть увагу на площу опори – члени сім'ї стоять на землі (іншій поверхні) чи просто «висять» у повітрі
- сонце на дитячому малюнку – символ захисту та життєвої сили

ТЕСТ РУКИ ВАГНЕРА

Тест руки Вагнера призначений для діагностики агресивності. Опитування дозволяє уявити картину внутрішнього світу Вашої дитини, оцінити її емоційно-особистісну сферу.

Тест був опублікований Б. Брайкліном, З. Піотровським і Е. Вагнером в 1962 році. Ідея тесту належить Е. Вагнеру.

У теоретичному обґрунтуванні автори виходять з положення про те, що розвиток функції руки пов'язано з розвитком головного мозку. Велике значення руки в сприйнятті простору, орієнтації в ньому, необхідних для будь-якої дії. Рука безпосередньо залучена в зовнішню активність. Отже, пропонуючи обстежуваним в якості візуальних стимулів зображення руки, що виконує різні дії можна зробити висновки про тенденції активності обстежуваних.

У дитячі роки рука — головне джерело аутостимуляційних задоволень. Рука є основним інструментом, що забезпечує кінестичний і тактильний зворотній зв'язок, величезну роль відіграє у формуванні чуттєвого образу зовнішнього світу і, отже, дає людині більшу частину індивідуальної інформації.

Пропонований тест дозволяє досліджувати окремі характеристики емоційно-особистісної сфери дитини, включаючи систему взаємин в сім'ї, в середовищі однолітків, в соціумі в цілому. Також можуть бути отримані такі базові характеристики, як рівень психічної активності і базової афективної регуляції, комунікативність, наявність фобічного компонента і сформованість психологічних захистів.

Основне призначення тесту:

- а) виявлення "тривожності" або очікуваної агресії ззовні і співвіднесення цієї категорії з конкретними особами (тобто з тими, від кого очікується агресія);
 - б) виявлення «активності» або «пасивності» відповідей на надані стимули.
- Останні характеристики відображають стан загальної психічної активності

дитини і форм психологічного захисту. Важливим аналізованим показником є також відповіді дитини по категорії «комунікативність».

Методичний прийом, покладений в основу тесту руки, полягає в тому, що випробуваного просять проінтерпретувати зміст дії, представленого у вигляді «стоп-кадру» зображення кисті руки, соціально нейтрального і того, який не несе будь-якого смислового навантаження. Передбачається, що включення елемента в контекст більш широкого виду активності і в сам вибір цього виду активності відбувається за механізмом проекції і в значній мірі визначається присутнім станом випробуваного і, зокрема, його активними мотивами.

Інструкція до тесту.

Запропонуйте для Вашої дитини розглянути наступні зображення і спитайте, що, на її думку, робить ця рука? Кому належить ця рука, що вона робить і для кого?

Передбачається можливість повороту зображення в будь-якому напрямку доти, доки не буде сформульована відповідь.

Дозволяється вказувати для кожної картки кілька варіантів дії. Запишіть всі варіанти, які може уявити ваша дитина.

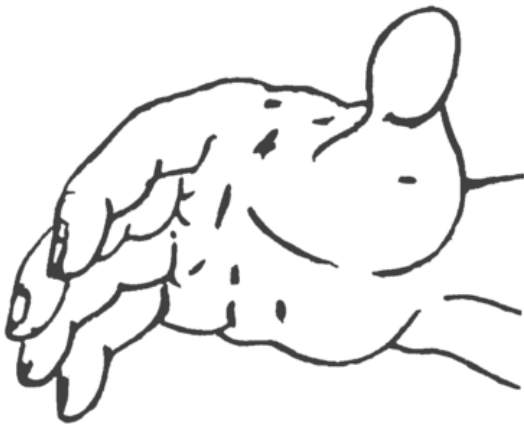

II

III

IV

V

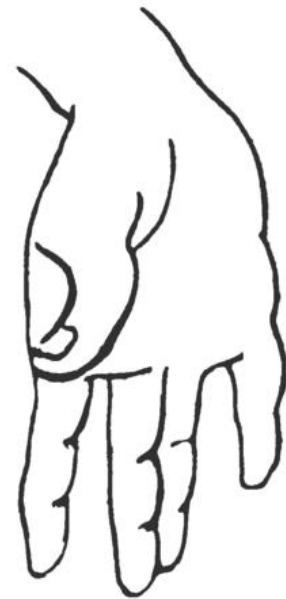
VI

VII

VIII

IX

10 . Остання картка порожня, при її показі попросіть дитину представити кість руки та описати її уявні дії.

Обробка результатів

Всі відповіді фіксуються в протоколі. Крім запису відповідей реєструється положення, в якому досліджуваний тримає картку, а також час з моменту пред'явлення стимулу до початку відповіді.

При обробці отриманих результатів кожену відповідь досліджуваного відносять до однієї з 11 категорій.

Агресія (А). Рука сприймається як домінуюча, завдає шкоди, активно захоплює який-небудь предмет, що здійснює агресивну дію (щипає, дає ляпас, давить комаху, готова нанести удар і т.п.).

Вказівка (В). Рука бере участь у дії імперативного характеру: веде, спрямовує, перешкоджає, панує над іншими людьми (диригує оркестром, дає вказівку, читає лекцію, учитель каже до учня: «вийди геть», міліціонер зупиняє машину і т.п.).

Страх (С). Рука виступає у відповідях як жертва агресивних проявів іншої особи або прагне захистити кого-небудь від фізичних впливів; може сприйматися як така, що завдає пошкодження самій собі. У цю категорію також включаються відповіді, які містять тенденції до заперечення агресії (не зла рука; кулак стиснутий, але не для удару, піднята від страху рука, рука, відвертає удар і т.п.).

Емоційність, прихильність (Е). Рука висловлює любов, позитивні емоційні установки до інших людей; бере участь у дії, виражає прихильність, позитивне ставлення, доброзичливість (дружнє рукостискання; поплескування по плечу; рука, що гладить тварину, дарує квіти; обіймає і т.п.).

Комунікація (К). Рука бере участь в комунікативній дії: звертається до кого-небудь, контактує або прагне встановити контакт. Партнери знаходяться в положенні рівності (жестикуляція в розмові, мова жестів, показує дорогу тощо).

Залежність (З). Рука висловлює підпорядкування іншим особам: бере участь в комунікативній дії в позиції “знизу”, успіх якої залежить від

доброзичливого ставлення іншого боку (прохання; солдат віддає честь офіцерові, учень підняв руку для запитання; рука, протягнута за милостинею; людина зупиняє попутну машину і т.п.).

Демонстративність (Д). Рука різними способами виставляє себе на показ, бере участь у явно демонстративній дії (показує “Ок”, милується манікюром, показує тіні на стіні, танцює, грає на музичному інструменті тощо).

Інвалідність (ІВ). Рука пошкоджена, деформована, хвора, нездатна до будь-яких дій (поранена рука, рука хворого або вмираючого, зламаний палець і т.п.).

Активна безособовість (АБ). Рука бере участь у дії, не пов’язаній з комунікацією; проте рука повинна змінити своє фізичне місце розташування, прикласти зусилля (втягає нитку в голку, пише, шие, веде машину, пливе і т.п.).

Пасивна безособовість (ПБ). Рука в спокої, або спостерігається поява тенденції до дії, завершення якої не вимагає присутності іншої людини, але при цьому рука все ж не змінює свого фізичного стану (лежить, відпочиваючи, спокійно витягнута; людина сперлася на стіл; звисилась під час сну; і т.п.).

Опис (О). У цю категорію входять описи руки без вказівки на вчинені нею дії (пухка рука, красива рука, рука дитини, рука хворої людини тощо).

У протоколі зазначається:

У першій колонці вказують номер картки. У другій – дається час першої реакції на картку в секундах. У третій – наводяться всі відповіді досліджуваного. У четвертій – результати категоризації відповідей. Якщо експериментатору доводиться звертатися до досліджуваного з уточненнями – це позначається (ут).

Після категоризації підраховується число висловлювань в кожній категорії

Максимальна кількість балів, яку може набрати досліджуваний, враховуючи, що він дає по чотири відповіді на кожну картку – 40. Однак він може давати більше відповідей по одних категоріях і менше по інших.

Відповіді, що відносяться до категорій «Агресія» і «Вказівка», розглядаються: як пов'язані з готовністю досліджуваного до вищого прояву агресивності, небажанням пристосуватися до оточення.

Категорії відповідей: «Страх», «Емоційність», «Комунікація» і «Залежність» відображають тенденцію до дії, спрямовану на пристосування до соціального середовища; при цьому ймовірність агресивної поведінки незначна.

Відповіді, що відносяться до категорій «Демонстративність» і «Інвалідність», при оцінці ймовірності агресивних проявів не враховуються, тому їх роль в даній області поведінки непостійна. Ці відповіді можуть лише уточнювати мотиви агресивної поведінки.

Категорії «Активна безособовість» і «Пасивна безособовість» в аналізі також не беруть участь, так як їх вплив на агресивність поведінки неоднозначна.

Сумарний бал агресивності обчислюється, за формулою:

$$A = (\text{Агресія} + \text{Вказівка}) - (\text{Страх} + \text{Емоційність} + \text{Комунікація} + \text{Залежність})$$

Перший член формули характеризує агресивні тенденції, другий – тенденції, що стримують агресивну поведінку.

Норма Агресії = від -1 до +1 (-1; 0; +1)

Якщо $I < -1$, то ймовірність прояву агресії існує, але тільки в особливо значущих ситуаціях. Чем більше абсолютная величина «I», тим менше вероятность открытой агрессии даже в особо значимых случаях.

Відповіді спрямовані на пристосування до соціального оточення і активно зменшують ймовірність відкритої агресивної поведінки.

Більш змістовну інформацію можна отримати при аналізі питомої ваги і місця агресивних тенденцій в загальній системі диспозицій. Інформаційною

в плані прогнозу агресивної поведінки є частка відповідей в категорії «Агресія» по відношенню до сумарної кількості відповідей в категоріях, що враховуються при підрахунку сумарного балу.

Таким чином, 2-3 агресивних відповіді при повній відсутності відповідей типу соціальної кооперації говорять про великий рівень ворожості, ніж безліч таких відповідей на тлі ще більшої кількості установок на доброзичливу міжособистісну взаємодію.

Важливо, що значення має не тільки співвідношення установок на соціальну кооперацію і агресію, але і те, які саме тенденції протиставляються конфронтації, що спонукає людину до співпраці: страх перед відповідною агресією, почуття власної неповноцінності, залежності або потреба в теплих, дружніх контактах з оточуючими. Зовні схожа поведінка в цих випадках має принципово різні внутрішні детермінанти. Дані про їх природу можна отримати при аналізі питомої ваги установок, які протистоять агресії (категорії «Страх», «Комунікація», «Емоційність», «Залежність»).

ОПИТУВАЛЬНИК «СИЛЬНІ СТОРОНИ І ТРУДНОЩІ»

Анкета спрямована на визначення соціальних, емоційних та поведінкових характеристик вашої дитини.

Постарайтеся відповісти на кожне запитання, як можете, навіть якщо Ви не повністю впевнені у відповіді або питання здається Вам дивним.

Необхідно вказати, чи твердження даного пункту «Невірно», «Частково вірно», чи «Вірно» стосовно вашої дитини. У відповідях ґрунтуйтеся на поведінці дитини за останні шість місяців або за поточний рік. Ваша дитина:

1. Уважний(-а) до почуттів інших людей
2. Невгамовний(-а), занадто активний(-а), не може довго залишатися спокійним(-ою)
3. Часто скаржиться на головний біль, біль в животі або нудоту
4. Охоче ділиться з іншими дітьми (ласощами, іграшками, олівцями, тощо)
5. Часто вибухає гнівом або знаходиться у стані підвищеної дратівливості
6. Скоріше самітник(-ця), схильний(-а) до гри наодинці
7. Загалом слухняний(-а), у більшості випадків робить те, що просять дорослі
8. Заклопотаний(-а), часто має занепокоєний вигляд
9. Намагається допомогти скривдженому, засмученому або тому хто погано почувається
10. Постійно крутиться або метушиться
11. Має принаймні одного хорошого товариша
12. Часто б'ється з іншими дітьми або зачіпає їх
13. Часто нещасливий(-а), похнюплений(-а), готовий(-а) розплакатися
14. В більшості випадків подобається іншим дітям
15. Легко відволікається, неуважний(-а)
16. Знервований(-а) або настирний(-а) у новій обстановці; легко втрачає впевненість

17. Добре ставиться до молодших дітей
18. Часто обманює або шахрує
19. Інші діти дратують його(її) або знущаються з нього (неї)
20. Часто пропонує свою допомогу іншим (батькам, вихователям та іншим дітям)
21. Обдумує все до кінця, перед тим як діяти
22. Краде речі з дому, дитячого садка або з інших місць
23. Має кращі стосунки з дорослими, ніж з іншими дітьми
24. Має багато страхів, часто лякається
25. Виконує завдання з початку до кінця, уважний(-а) та зосереджений(-а)
26. Чи є у Вас ще якісь зауваження або чи стурбовані Ви ще чимось?

Заповнюється фахівцем:

Кластер емоційних симптомів A	Номер питання	Бали	Сума балів	Високі бали 5-10	Кластер симптомів гіперактивності B	Номер питання	Бали	Сума балів	Високі бали 7-10
	3					2			
	8					10			
	13					15			
	16					21			
24		25							
Кластер поведінкових проблем C	Номер питання	Бали	Сума балів	Високі бали 4-10	Кластер проблем з ровесниками D	Номер питання	Бали	Сума балів	Високі бали 4-10
	5					6			
	7					11			
	12					14			
	18					19			
22		23							
Загальна сума A+B+C+D	Сума балів								Високі бали 17-40
Кластер просоціальної поведінки	Номер питання	Бали	Сума балів	Високі бали 0-4	За всі запитання бали нараховуються так: «невірно» - 0 балів, «частково вірно» - 1 бал, «вірно» - 2 бали. Однак, на запитання 7, 11, 14, 21, 25, навпаки: «невірно» - 2 бали, «частково вірно» - 1 бал, «вірно» - 0 балів.				
	1								
	4								
	9								
	17								
20									

ТАБЛИЦЯ ШКАЛ

№ питання	Просоціальна шкала	Кількість балів	Сума балів (високі 4-10)
1	Я уважний до почуттів інших людей		
4	Охоче ділиться з іншими дітьми		
9	Намагається допомогти скривдженому, засмученому або тому		

	хто погано почувається		
17	Добре ставиться до молодших дітей		
20	Часто пропонує свою допомогу іншим		
№ питання	Шкала емоційних симптомів	Кількість балів	Сума балів А (високі 5-10)
3	Часто скаржиться на головний біль, біль в животі або нудоту		
8	Заклопотаний(-а), часто має занепокоєний вигляд		
13	Часто нещасливий(-а), похнюплений(-а), готовий(-а) розплакатися		
16	Знервований(-а) або настирний(-а) у новій обстановці; легко втрачає впевненість		
24	Має багато страхів, часто лякається		

№ питання	Шкала гіперактивності	Кількість балів	Сума балів В (високі 7-10)
2	Невгамовний(-а), занадто активний(-а), не може довго залишатися спокійним(-ою)		
10	Постійно крутиться або метушиться		
15	Легко відволікається, неуважний(-а)		
21	Обдумує все до кінця, перед тим як діяти		
25	Виконує завдання з початку до кінця, уважний(-а) та зосереджений(-а)		

№ питання	Шкала поведінкових проблем	Кількість балів	Сума балів С (високі 4-10)
5	Часто вибухає гнівом або знаходиться у стані підвищеної дратівливості		
7	Загалом слухняний(-а), у більшості випадків робить те, що просять дорослі		
12	Часто б'ється з іншими дітьми або зачіпає їх		
18	Часто обманює або шахрує		
22	Краде речі з дому, дитячого садка або з інших місць		

№ питання	Шкала проблем з однолітками	Кількість балів	Сума балів D (високі 4-10)
6	Скоріше самотник(-ця), схильний(-а) до гри наодинці		
11	Має принаймні одного хорошого товариша		
14	В більшості випадків подобається іншим дітям		
19	Інші діти дратують його(її) або знущаються з нього (неї)		
23	Має кращі стосунки з дорослими, ніж з іншими дітьми		

Загальна сума A+B+C+D (високі бали 17-40)	
--	--

ЛИСТОК ПЕРЕВІРКИ

1	Просоціальна поведінка	0	1	2
2	Гіперактивність	0	1	2
3	Емоційність	0	1	2
4	Просоціальна поведінка	0	1	2
5	Поведінка	0	1	2
6	Однолітки	0	1	2
7	Поведінка	2	1	0
8	Емоційність	0	1	2
9	Просоціальна поведінка	0	1	2
10	Гіперактивність	0	1	2
11	Однолітки	2	1	0
12	Поведінка	0	1	2
13	Емоційність	0	1	2
14	Однолітки	2	1	0
15	Гіперактивність	0	1	2
16	Емоційність	0	1	2
17	Просоціальна поведінка	0	1	2

18	Поведінка	0	1	2
19	Однолітки	0	1	2
20	Просоціальна поведінка	0	1	2
21	Гіперактивність	2	1	0
22	Поведінка	0	1	2
23	Однолітки	0	1	2
24	Емоційність	0	1	2
25	Гіперактивність	2	1	0

ТЕСТ НА ВИЯВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКОГО СТИЛЮ ВИХОВАННЯ

У всіх нас є особистість і різні риси, які впливатимуть на те, як ми виховуємо дітей, і на те, як ми виконуємо цю роль.

За допомогою цього тесту спробуйте оцінити власну стратегію сімейного виховання. З чотирьох варіантів відповідей оберіть той, якій найбільше для вас підходить і якому ви надаєте перевагу у відносинах з вашою дитиною.

В кожному запитанні розподіліть 100 балів між чотирма варіантами відповідей, як Ви вважаєте за потрібне. Варіанти відповідей, які найбільше нагадують вам власний стиль виховання, отримують найбільшу кількість балів, тоді як ті, які вам підходять менше, отримують менше балів або взагалі не отримують.

Важливо те, що сума, яку ви розподіляєте між чотирма альтернативами, завжди повинна бути 100.

1. Ваша дитина хоче морозиво, а Ви спізнюєтесь по справах. Що Ви робите?

A. Я кажу, що ні, і що нам треба поспішати до машини.

B. Я кажу йому «Ні в якому разі! Ми ще більше запізнимось!».

C. Я не можу відмовити своїй дитині в морозиві.

D. Я, напевно, навіть не помітив би прохання.

2. Ваша дитина хоче не спати додаткову годину, навіть якщо наступного дня потрібно йти до садочку. Що Ви робите?

A. Я пояснюю, що сон важливий для гарного самопочуття наступного дня, тому зараз час спати.

B. Я кажу, що ні, і все!

C. Ще одна година не має значення, нехай не спить.

D. Я, мабуть, сам втомився, тому краще б не думати про це.

3. Ваша дитина хоче гратися на гаджеті, але їй ще потрібно прибрати іграшки у своїй кімнаті. Що Ви робите?

A. Я пояснюю, що після того, як вона прибере свої іграшки, вона може пограти на гаджеті.

- В. Я кажу, що їй заборонено користуватися гаджетом сьогодні, тому що вона не прибрала іграшки в своїй кімнаті.
- С. Я вмикаю для неї гру на гаджеті, а сам(а) збираю її іграшки.
- Д. Ці іграшки були розкидані тут тижнями, тому нічого страшного.
4. Ваша дитина ще не обідала, але все одно просить печиво. Що Ви робите?
- А. Я пояснюю важливість правильного харчування, і кажу, що їй зараз не можна їсти печиво.
- В. Я кажу, що їсти печиво зараз взагалі виключено. У жодному разі!
- С. Трохи печива нікому не зашкодить.
- Д. Мені абсолютно байдуже, що їсть моя дитина.
5. Ваша дитина хоче, щоб у неї переночував друг (подружка), але вся сім'я повинна вставати о 6.00 ранку наступного дня, тому що ви збираєтеся у подорож. Що Ви робите?
- А. Я пояснюю, що наступного дня ми повинні вставати занадто рано, тому, можливо, друг/подружка може залишитись на ніч іншим разом.
- В. Я запитую: «Чому ти задаєш мені це питання, коли ти вже знаєш, що відповідь — ні!?»
- С. Я дозволив дітям насолодитися нічним візитом — просто нам доведеться встати дуже рано.
- Д. Поки мені не потрібно доглядати за ними, дитину можуть відвідувати всі, хто хоче.
6. Ви прийшли в магазин за продуктами, а Ваша дитина просить купити їй іграшку, яку вона дуже хоче. Що Ви робите?
- А. Я пояснюю, що ми в магазині, щоб купити інші речі, а іграшки ми можемо подивитися пізніше.
- В. Я кажу, що «про це не може бути й мови, гроші на деревах не ростуть»!
- С. Звичайно, якщо іграшка радує дитину!
- Д. Дитина може отримати іграшку, нехай тільки залишить мене в спокої.
7. Ваша дитина відмовляється одягати зимову куртку, хоча на вулиці мороз. Що Ви робите?

А. Я пояснюю, що їй потрібно вдягнути куртку, щоб зігрітися, інакше вона змерзне на вулиці.

В. Я кажу їй, що ми не вийдемо з дому, поки вона не вдягне куртку.

С. Дитина сама вирішує, що вона хоче одягнути, я все одно можу принести їй куртку, про всяк випадок.

Д. Якщо замерзне, то замерзне.

8. Ваша дитина хоче 50 гривень, щоб пограти в гру в парку розваг. Ви вже витратили понад 1000 гривень у парку розваг того дня. Що Ви робите?

А. Я кажу, що ми вже витратили багато грошей сьогодні, але ми можемо пограти в ігри, коли повернемося додому.

В. Я запитую, чи знає дитина, скільки грошей ми сьогодні вже витратили, і кажу, що про це не може бути й мови!

С. Звичайно, це лише 50 гривень.

Д. З самого початку я б уникав відвідування парку розваг з дітьми.

9. Ваша дитина хоче грати з вами, коли Ви дивитесь улюблену передачу по телевізору. Що Ви робите?

А. Я пояснюю їй, що спочатку додивлюся програму, а потім я пограю з нею.

В. Я кажу їй, що вона має знати, що краще не турбувати мене під час перегляду програми.

С. Я кажу їй «добре» і вимикаю телевізор.

Д. Я ігнорую дитину достатньо довго, щоб вона зрозуміла мій натяк.

10. Ваша дитина хоче малювати на стіні, навіть якщо там свіжий ремонт або нові шпалери. Що Ви робите?

А. Я пояснюю, що це забруднить стіну, і кажу, що дозволяю малювати на вулиці.

В. Я кажу, що не може бути й мови! Я не хочу щоб вона зіпсувала свіжий ремонт або нові шпалери.

С. Звичайно, я можу просто розвісити білі аркуші паперу, і все буде добре.

Д. Можуть малювати, де хочуть, аби мене не чипали.

Відзначте в таблиці вибрані вами варіанти відповідей і визначте їх відповідність одному з типів батьківської поведінки. Чим більше переважання одного з типів відповідей, тим більше виражений у вашій родині певний стиль виховання. Якщо серед ваших відповідей не переважає якась одна категорія, то мова, ймовірно, йде про суперечливий стилі виховання, коли відсутні чіткі принципи, і поведінка батьків диктується миттєвим настроєм. Постарайтеся зрозуміти, яким же ви все-таки хочете бачити свою дитину, а також самого себе як батька/мати.

ВИСНОВОК:

1.

Як батьківський стиль у вихованні своєї дитини ви притримуєтесь авторитетного (демократичного) стилю. Ви усвідомлюєте свою важливу роль в житті вашої дитини та прагнете бути наставником і партнером для неї.

Найсильнішою стороною цього стилю виховання є відкрите спілкування та співпраця. Як батьківський стиль, ви стимулюєте свою дитину висловлювати свої думки, обговорюєте з нею різні питання і дозволяєте їй вільно висказувати свої ідеї. Та прагнете досягти взаєморозуміння шляхом обговорення різних аспектів питання і прийняття спільних рішень.

Як демократичний батьківський стиль, ви також намагаєтесь враховувати потреби та інтереси вашої дитини, допомагаєте їй розвивати самостійність та відповідальність. Прагнете дати дитині можливість брати участь у прийнятті рішень і вчите відповідальності за свої дії та вчинки (у тій мірі, яка відповідає її віку). Тому покарання сприймається вами як останній захід (альтернативний спосіб вирішення конфліктів). Важливіше для вас навчити дитину розуміти наслідки своїх дій та вміти самостійно контролювати свою поведінку.

Такий підхід у вихованні дозволяє вашій дитині розвивати критичне мислення, вміння працювати в команді, сприймати думки інших. Так ви надаєте можливість дитині відчувати себе цінними у сім'ї, сприяєте

формуванню позитивної самооцінки та здатності до конструктивного спілкування.

Треба зробити важливий акцент: демократичний стиль – це не повна відсутність будь-яких правил чи відповідальності. Навпаки, це баланс між свободою та чіткими рамками, де батьки виступають як наставники, але одночасно надають дітям простір для самовираження та самореалізації. Тверезо розумійте, які вимоги необхідно диктувати, а які можна обговорити. У розумних межах переглядайте свої позиції. При цьому проявляйте твердість, піклуйтеся про справедливість і послідовне дотримання дисципліни, що формує правильну, відповідальну соціальну поведінку.

2.

Як родитель у вихованні своєї дитини ви притримуетесь авторитарного стилю. Він є одним з основних та традиційних підходів у сімейному вихованні, який характеризується високим рівнем контролю та суворістю з боку батьків.

Ви добре уявляєте, якою повинна вирости ваша дитина, і докладаєте до цього максимум зусиль. Тому у своїх вимогах ви, ймовірно, дуже категоричні і непоступливі, ваші рішення є обов'язковими для виконання дитиною без можливості обговорення чи заперечення.

Також ви маєте високі стандарти для досягнень своєї дитини та вимагаєте від неї відмінних результатів у навчанні та інших сферах. Тому встановлюєте чіткі правила та вимоги, надаєте чіткі інструкції. Та очікуєте, що ваша дитина підкорятиметься, слухатиметься та слідуватиме вашому слову без запитань та обговорень. І виконання своїх доручень вважаєте важливою позитивною якістю дитини. Порушення ж цих правил може призвести до вжиття покарань з вашого боку, фізичних чи емоційних.

Такий підхід у вихованні формує у вашій дитині дисципліну, структуру та вміння виконувати інструкції. Однак при такому вихованні у дітей формується лише механізм зовнішнього контролю, заснований на почутті провини або страху перед покаранням. Це може обмежувати самостійність

вашої дитини, призводити до недостатку в формуванні навичок самостійного розв'язання проблем і прийняття рішень.

В деяких ситуаціях, як-то коли потрібно забезпечити дитину від чогось загрозливого, авторитарний стиль фактично є безальтернативним.

Але, на жаль, дитині часом може бути незатишно під вашим контролем. Дитина не завжди має можливість висловлювати свої думки, бо може мати внутрішній страх перед вами, як батьком. Це може призвести до, відсутності відкритого спілкування та душевної близькості з нею. І не виключає формування низької самооцінки в дитини.

Іноді надайте можливість дитині взяти участь у прийнятті рішень, дозвольте їй висказати свої ідеї, обговоріть з нею різні сторони питання і прийміть спільне рішення. Так ви допоможете дитині зрозуміти наслідки своїх дій та сформуванню відповідальності. І надасте можливість дитині відчути себе цінними у сім'ї, сприяєте формуванню позитивної самооцінки та здатності до конструктивного спілкування.

3.

Як батько у вихованні своєї дитини ви притримуетесь ліберального стилю. Він відрізняється від інших стилів високою відкритістю та свободою для дитини у виборі та самовираженні.

Як батько, ви високо цінуєте свою дитину. Надаєте їй свободу волі, дозволяєте приймати власні рішення та висловлювати свої думки без значного втручання або контролю з вашого боку. Намагаєтесь уникати суворих правил та обмежень, надаючи дитині велику автономію в її поведінці та вчинках. Дозволяєте своїй дитині робити те, що вона хоче, якщо ніхто не постраждає. Так ви надаєте можливість для неї вчитися через власний досвід, навіть якщо це означає допуск до помилок. Розглядаєте свою дитину як рівного учасника родинного співтовариства, легко спілкуєтесь з нею, довіряєте їй та прагнете обговорювати питання разом з нею.

Однак варто задуматися: чи по плечу дитині така свобода? Іноді відсутність контролю може бути деструктивною. Ризик тут полягає в тому, що у дитини

можуть не сформуватися орієнтири щодо того, як правильно та як неправильно вчиняти. А це викликає менше вимог до відповідальності та нездатність враховувати інтереси інших людей.

А іноді, абсолютна свобода з вашого боку, як батька, може сприйматися дитиною як прояв байдужості чи емоційного відторгнення. І це може викликати у неї відчуття страху і невпевненості.

У розумних межах рамки іноді корисні, такі як дотримання правильного розпорядку дня та планування часу. Це допоможе структурувати вашу дитину і дасть їй відчуття стабільності.

4.

Як родитель у вихованні своєї дитини ви притримуетесь індіферентного стилю (незаангажованого).

Проблеми виховання не є для вас першорядними, оскільки у вас інших турбот чимало. Як правило, ви не зосереджуєте свою емоційну енергію на своїх дітей або на процес виховання. Свої проблеми вашій дитині в основному доводиться вирішувати самому.

Такий стиль виховання характеризується низьким рівнем вимогливості й чуйності. Як родитель, ви висуваєте своїй дитині мало вимог і не піклуєтесь про те, щоб задовольнити її потреби.

Але ж ваша дитина має право розраховувати на більшу участь і підтримку з Вашого боку!

Здоровий баланс виявляється в умінні поєднувати різні аспекти виховання, залежно від ситуації та потреб дитини. Це може означати встановлення чітких правил і обмежень, але також надання можливості для самовираження та вирішення проблем. Це означає активне слухання дитини, виявлення її інтересів та думок, але також надання відповідних вказівок і напрямків.

№	Вік	Стать	Особливості малюнка	Інтерпретація
1	6 років	чоловіча	Члени сім'ї тримаються за руки, яскраві кольори	Психологічне благополуччя, включеність у сім'ю
2	6 років	чоловіча	Фігури роз'єднані, батько віддалений	Низький рівень емоційних зв'язків, дистанція з батьком
3	4 роки	жіноча	Мати зображена вище за всіх	Винятковий статус матері, її влада в сім'ї
4	6 років	жіноча	Намальовані лише сторонні люди	Травматичні переживання, пов'язані з сім'єю
5	6 років 3 місяці	жіноча	Відсутній молодший брат	Ревнощі, конфліктні стосунки з братом
6	6 років	чоловіча	Включені далекі родичі, тварини	Компенсація недостатності емоційних зв'язків у сім'ї
7	4 роки	жіноча	Фігури близько одна до одної в обмеженому просторі	Спроба об'єднати, згуртувати сім'ю
8	6 років 3 місяці	жіноча	Фігури високо над лінією землі	Відірваність від реальності, слабкий контакт з дійсністю
9	6 років 1 місяць	жіноча	Лінія землі внизу сторінки	Дитина з нестійкої сім'ї
10	6 років і 6 місяців	жіноча	Великі фігури через весь лист	Імпульсивність, впевненість у собі, схильність до домінування
11	6 лет и 6 месяцев	жіноча	Дуже маленькі фігури	Тривожність, відчуття небезпеки
12	6 років 6 місяців	жіноча	Батько намальований першим, більший за інших	Найбільш значима фігура для дитини
13	6 роки 2 місяців	чоловіча	Мати намальована останньою, схематично	Найменш значима фігура, можливо, негативне ставлення
14	5 лет 3 месяца	чоловіча	Сильне штрихування фігури бабусі	Тривога по відношенню до бабусі
15	6 років	чоловіча	Мати намальована ближче до дитини, ніж батько	Більша близькість з матір'ю
16	5 років	жіноча	У себе руки підняті вгору, довгі пальці	Агресивні бажання, прагнення до домінування
17	6 років 3 місяці	чоловіча	Собі не намалювала руки, фігура маленька	Почуття безсилля, меншовартості у сім'ї
18	6 років 6 місяців	жіноча	У батька довгі руки, великі пальці	Сприйняття агресивності батька
19	6 років 3 місяців	чоловіча	У брата відсутні руки	Обмеження активності брата
20	6 років	жіноча	Собі не намалював рот і очі	Порушення у сфері спілкування, відгородження

21	5 років 10 місяців	жіноча	У матері перекреслене обличчя	Конфліктні стосунки з матір'ю, вороже ставлення
22	6.6 років	жіноча	Батько з оскалом зубів	Сприйняття агресивності, ворожості батька
23	3 роки 6 місяців	жіноча	Не включила себе в малюнок сім'ї	Відсутність почуття спільності з сім'єю, неприйняття
24	5 років	чоловіча	Намалював тільки себе, з великою кількістю деталей	Егоцентричність, потреба в увазі
25	6 років	жіноча	Намалювала тільки себе, схематично, маленького розміру	Почуття покинутості, незначущості
26	6 років	жіноча	Себе намалював більшим за батьків	Егоцентричність, змагання за батьківську любов
27	5 років	жіноча	Себе намалювала набагато меншою за інших	Почуття незначущості, потреба в опіці
28	6 років	жіноча	Себе намалював детально, інші - фон	Почуття власної важливості, потреба бути в центрі уваги
29	6 років	чоловіча	Себе намалювала маленькою, слабкою	Безпорадність, потреба в турботі й догляді
30	5 років	чоловіча	Себе намалював близько батьків, інших дітей відсунув	Прагнення до виняткового статусу серед дітей у сім'ї

№	Вік	Стать	Відповіді за категоріями	Сумарний бал агресивності	Інтерпретація
1	6 років	чоловіча	Агресія - 2, Вказівка - 1, Страх - 2, Емоційність - 1	0	Норма агресивності
2	6 років	чоловіча	Агресія - 1, Страх - 2, Емоційність - 1, Комунікація - 3	-5	Низька ймовірність агресії, тенденція до соціальної кооперації
3	4 роки	жіноча	Агресія - 3, Вказівка - 2, Страх - 1	4	Високий рівень агресивності, готовність до конфронтації
4	6 років	жіноча	Агресія - 0, Емоційність - 2, Залежність - 3, Комунікація - 2	-7	Дуже низька ймовірність агресії, спрямованість на соціальну адаптацію
5	6 років 3 місяці	жіноча	Агресія - 2, Вказівка - 1, Страх - 1, Комунікація - 1	1	Норма агресивності
6	6 років	чоловіча	Агресія - 0, Емоційність - 4, Комунікація - 3	-7	Низька ймовірність агресії, емоційна чутливість, комунікбельність
7	4 роки	жіноча	Агресія - 4, Вказівка - 3, Страх - 2	5	Високий рівень агресивності, готовність до конфронтації
8	6 років 3 місяці	жіноча	Агресія - 1, Емоційність - 1, Залежність - 2, Комунікація - 2	-4	Низька ймовірність агресії, залежність, потреба в емоційних контактах
9	6 років 1 місяць	жіноча	Агресія - 2, Вказівка - 1, Страх - 2, Емоційність - 1	0	Норма агресивності
10	6 років і 6 місяців	жіноча	Агресія - 0, Емоційність - 3, Комунікація - 4	-7	Низька ймовірність агресії, висока комунікбельність та емоційність
11	6 років 6 місяців	жіноча	Агресія - 3, Вказівка - 2, Страх - 1, Залежність - 1	3	Підвищений рівень агресивності, готовність до конфронтації
12	6 років 6 місяців	жіноча	Агресія - 1, Емоційність - 2, Комунікація - 2, Залежність - 2	-5	Низька ймовірність агресії, емоційність, залежність
13	6 роки 2 місяців	чоловіча	Агресія - 4, Вказівка - 3, Страх - 2, Емоційність - 1	4	Високий рівень агресивності, готовність до конфронтації
14	5 років 3 місяці	чоловіча	Агресія - 0, Емоційність - 3, Комунікація - 3, Залежність - 1	-7	Низька ймовірність агресії, емоційність, комунікбельність

15	6 років	чоловіча	Агресія - 2, Вказівка - 1, Страх - 2, Комунікація - 2	-1	Норма агресивності
16	05 років 8 місяців	жіноча	Агресія - 1, Емоційність - 2, Залежність - 3, Комунікація - 1	-5	Низька ймовірність агресії, залежність, емоційність
17	6 років 3 місяці	чоловіча	Агресія - 3, Вказівка - 2, Страх - 1, Емоційність - 1	3	Підвищений рівень агресивності, готовність до конфронтації
18	6 років 6 місяців	жіноча	Агресія - 0, Емоційність - 4, Комунікація - 2, Залежність - 1	-7	Низька ймовірність агресії, висока емоційність
19	6 років 3 місяців	чоловіча	Агресія - 4, Вказівка - 3, Страх - 2	5	Високий рівень агресивності, готовність до конфронтації
20	6 років	жіноча	Агресія - 1, Емоційність - 1, Залежність - 2, Комунікація - 3	-5	Низька ймовірність агресії, комунікбельність, залежність
21	5 років 10 місяців	жіноча	Агресія - 2, Вказівка - 1, Страх - 2, Емоційність - 2	-1	Норма агресивності
22	6.6 років	жіноча	Агресія - 0, Емоційність - 3, Комунікація - 4, Залежність - 1	-8	Дуже низька ймовірність агресії, емоційність, комунікбельність
23	3 роки 6 місяців	жіноча	Агресія - 3, Вказівка - 2, Страх - 1, Комунікація - 1	3	Підвищений рівень агресивності, готовність до конфронтації
24	5 років	чоловіча	Агресія - 1, Емоційність - 2, Залежність - 2, Комунікація - 2	-5	Низька ймовірність агресії, емоційність, залежність
25	6 років	жіноча	Агресія - 4, Вказівка - 3, Страх - 2, Емоційність - 1	4	Високий рівень агресивності, готовність до конфронтації
26	6 років	жіноча	Агресія - 0, Емоційність - 3, Комунікація - 3, Залежність - 1	-7	Низька ймовірність агресії, емоційність, комунікбельність
27	5 років	жіноча	Агресія - 2, Вказівка - 1, Страх - 2, Комунікація - 2	-1	Норма агресивності
28	6 років	жіноча	Агресія - 1, Емоційність - 2, Залежність - 2, Комунікація - 2	-5	Низька ймовірність агресії, емоційність, залежність
29	6 років	чоловіча	Агресія - 3, Вказівка - 2, Страх - 1, Комунікація - 1	3	Підвищений рівень агресивності, готовність до конфронтації

30	5 років	чоловіча	Агресія - 2, Вказівка - 1, Страх - 2, Емоційність - 2	-1	Норма агресивності
----	---------	----------	---	----	--------------------

Додаток 3

№	Вік	Стать	Емоційні проблеми	Проблеми поведінки	Гіперактивність	Проблеми з однолітками	Просоціальна поведінка	Загальний бал труднощів	Інтерпретація
1	6 років	чоловіча	2	1	3	1	8	7	Близько до середнього
2	6 років	чоловіча	5	4	7	3	6	19	Дуже високий рівень труднощів, проблеми інтерналізації та екстерналізації
3	4 роки	жіноча	1	0	2	0	9	3	Близько до середнього
4	6 років	жіноча	3	2	5	2	7	12	Дещо підвищений рівень труднощів
5	6 років 3 місяці	жіноча	4	1	4	1	8	10	Дещо підвищений рівень труднощів, проблеми інтерналізації
6	6 років	чоловіча	6	5	8	4	5	23	Дуже високий рівень труднощів, проблеми інтерналізації та екстерналізації
7	4 роки	жіноча	2	0	3	0	9	5	Близько до середнього
8	6 років 3 місяці	жіноча	4	3	6	3	6	16	Високий рівень труднощів, проблеми інтерналізації та екстерналізації
9	6 років 1 місяць	жіноча	1	1	2	1	8	5	Близько до середнього
10	6 років і 6 місяців	жіноча	3	2	4	2	7	11	Дещо підвищений рівень труднощів
11	6 років 6 місяців	жіноча	5	1	5	1	8	12	Дещо підвищений рівень труднощів, проблеми інтерналізації
12	6 років 6 місяців	жіноча	7	6	9	5	4	27	Дуже високий рівень труднощів, проблеми інтерналізації та екстерналізації
13	6 років 2 місяці	чоловіча	1	0	1	0	10	2	Близько до середнього
14	5 років 3 місяці	чоловіча	4	4	7	4	5	19	Дуже високий рівень труднощів, проблеми інтерналізації та екстерналізації

15	6 років	чоловіча	2	1	3	1	8	7	Близько до середнього
16	05 років 8 місяців	жіноча	3	3	5	3	6	14	Високий рівень труднощів, проблеми інтерналізації та екстерналізації
17	6 років 3 місяці	чоловіча	1	0	2	0	9	3	Близько до середнього
18	6 років 6 місяців	жіноча	6	5	8	4	5	23	Дуже високий рівень труднощів, проблеми інтерналізації та екстерналізації
19	6 років 3 місяці	чоловіча	2	1	3	1	8	7	Близько до середнього
20	6 років	жіноча	4	3	6	3	6	16	Високий рівень труднощів, проблеми інтерналізації та екстерналізації
21	5 років 10 місяців	жіноча	1	0	1	0	10	2	Близько до середнього
22	6.6 років	жіноча	3	2	4	2	7	11	Дещо підвищений рівень труднощів
23	3 роки 6 місяців	жіноча	5	1	5	1	8	12	Дещо підвищений рівень труднощів, проблеми інтерналізації
24	5 років	чоловіча	7	6	9	5	4	27	Дуже високий рівень труднощів, проблеми інтерналізації та екстерналізації
25	6 років	жіноча	1	0	2	0	9	3	Близько до середнього
26	6 років	жіноча	4	4	7	4	5	19	Дуже високий рівень труднощів, проблеми інтерналізації та екстерналізації
27	5 років	жіноча	2	1	3	1	8	7	Близько до середнього
28	6 років	жіноча	3	3	5	3	6	14	Дуже високий рівень труднощів, проблеми інтерналізації та екстерналізації
29	6 років	чоловіча	5	1	5	1	8	12	Дещо підвищений рівень труднощів, проблеми інтерналізації
30	5 років	чоловіча	1	0	2	0	9	3	Близько до середнього

Додаток К

№	Вік батьків:	Авторитетний	Авторитарний	Ліберальний	Індиферентний	Домінуючий стиль	Інтерпретація
1	40	18	6	8	4	Авторитетний	Оптимальний баланс вимогливості та чуйності
2	37	7	20	5	6	Авторитарний	Високий контроль, низька емоційна підтримка
3	41	16	8	10	3	Авторитетний	Розумні вимоги, повага до індивідуальності дитини
4	31	9	12	14	5	Ліберальний	Низький контроль, потурання бажанням дитини
5	32	14	10	7	8	Авторитетний	Заохочення самостійності з розумними обмеженнями
6	29	6	9	8	18	Індиферентний	Емоційна дистанція, ігнорування потреб дитини
7	30	17	7	9	4	Авторитетний	Підтримка ініціативи дитини, послідовність вимог
8	27	8	16	6	9	Авторитарний	Жорсткі правила, придушення волі дитини
9	39	15	9	11	3	Авторитетний	Визнання почуттів дитини, розумне керівництво
10	32	10	11	13	6	Ліберальний	Відсутність чітких правил та обмежень
11	35	13	12	8	7	Авторитетний	Стимулювання самостійного мислення дитини
12	33	5	8	9	19	Індиферентний	Відсторонення від виховання, емоційний вакуум
13	37	19	5	7	3	Авторитетний	Баланс любові та дисципліни
14	33	6	18	6	8	Авторитарний	Покарання як основний метод виховання
15	40	14	10	12	4	Авторитетний	Повага до думки дитини, розумні очікування
16	36	8	13	15	5	Ліберальний	Уникнення конфронтації, всюдозволеність
17	41	16	8	9	6	Авторитетний	Емоційна теплота, чіткі стандарти поведінки
18	34	7	10	7	17	Індиферентний	Байдужість до потреб та інтересів дитини

19	36	18	6	8	3	Авторитетний	Заохочення вербального спілкування з дитиною
20	29	9	15	7	8	Авторитарний	Нав'язування своєї точки зору, директивність
21	37	15	9	10	5	Авторитетний	Гнучкість вимог відповідно до ситуації та можливостей дитини
22	39	11	10	12	7	Ліберальний	Невтручання, надання повної свободи дитині
23	33	14	11	9	6	Авторитетний	Спільне прийняття рішень з врахуванням думки дитини
24	28	6	9	8	18	Індиферентний	Уникнення відповідальності за виховання дитини
25	30	17	7	10	4	Авторитетний	Підтримка самостійності дитини з наданням необхідної допомоги
26	40	8	17	6	7	Авторитарний	Використання сили та примусу у вихованні
27	31	16	8	11	3	Авторитетний	Обґрунтування своїх вимог та рішень для дитини
28	31	10	12	14	6	Ліберальний	Потакання примхам дитини, відсутність вимог
29	30	13	10	8	9	Авторитетний	Встановлення чітких меж дозволеного з поясненнями
30	33	5	8	7	19	Індиферентний	Незацікавленість життям дитини, відсутність підтримки

МАЛЮНКИ «МОЯ СІМ'Я»

